

Historiska institutionen

vid

Uppsala Universitet

Arméns flottas officerare under sengustaviansk tid

En socialhistorisk undersökning av officerskåren år 1809

Officerens namn	Ställning	Stämning	Stämning
	1809	<u>Stämning</u>	
...	Fredrik Bernhard
...	J. G. Almqvist	...
...	J. J.
...
... ..	1809
...	Carl Eric

Esbjörn Larsson
C-uppsats i historia
Framlagd på Thomas Jonters
seminarium den 21/1 1997
Handledare: Hans Norman

Abstract

The purpose of this paper is to look into the relations of the Swedish Coastal Fleet body of officers during the late Gustavianian era (1792-1809). The questions at issue in this paper is the proportions of persons with noble titles, formal education and the experiences of employment in the merchant navy or foreign armed forces among the officers of the Coastal Fleet, and also how the proportion of noble titles changed during the period. Further more, it also inquires into how times of war changed these proportions and how they effected a persons chances of becoming an officer and their possibilities of a further career within the service branch.

The primary source used is a personal record from year 1809 which contains information about the body of officers (194 individuals) in the Coastal Fleet at that time. In approaching my material I have mainly used quantitative methods and presented my results as statistical data.

The study shows that the Swedish Coastal Fleet had a lower proportion of noblemen (29-32%) and a higher degree of educated personal (65%) within its body of officers than the tenement part of the army. Furthermore the individuals with experience of employment in the merchant navy amounts to more than 60 % of the whole body of officers. The development during the late Gustavianian era shows that during the years of peace (1791-1805) the noble elements retained most of the ground they lost within the body of officers during the Swedish-Russian war of 1788-90. In times of war the Coastal Fleet relied on temporarily promoted officers from the merchant navy to enlarge its body of officers. As a result of this, people from the merchant navy who did not have those required essential qualifications in peacetime, noble title and education could easier get an officer's rank during wartime. Once a part of the body of officers, these officers had just about the same opportunities to attain higher rank as their colleagues promoted in peacetime.

Omslagsbild:

Rulla uppå konstituerade officerare hvilka gjort tjenst vid arméns flotta Stockholms eskader Åhr 1808 1809. (Krigsarkivet)

	Innehåll	sida
1	INLEDNING	1
1.1	Utgångspunkter och syfte	1
1.2	Bakgrund	2
1.2.1	<u>Skärgårdsflottans tillkomst och utvecklingen under frihetstiden</u>	2
1.2.2	<u>Gustavianska tiden</u>	3
1.3	Problematisering	9
1.4	Forskningsläget	10
1.4.1	<u>Social bakgrund</u>	10
1.4.2	<u>Utbildning</u>	11
1.4.3	<u>Utrikes tjänst och kofferdianställningar</u>	12
2	METOD OCH MATERIAL	13
2.1	Metod	13
2.2	Källmaterial	14
2.2.1	<u>Social bakgrund</u>	15
2.2.2	<u>Utbildning</u>	16
2.2.3	<u>Utrikes tjänst och handelssjöfart</u>	17
3	UNDERSÖKNING	18
3.1	Officerskåren som helhet	19
3.1.1	<u>Social bakgrund</u>	19
3.1.2	<u>Formell utbildning</u>	21
3.1.3	<u>Kofferdianställningar</u>	23
3.1.4	<u>Slutsatser</u>	25
3.2	Nyrekryteringen	26
3.2.1	<u>Slutsatser</u>	31
3.3	Karriären	32
3.3.1	<u>Skillnader mellan de olika graderna</u>	32
3.3.2	<u>Skillnader i karriären mellan olika officersgrupper</u>	34
3.3.3	<u>Utrikes krigstjänst</u>	38
3.3.4	<u>Slutsatser</u>	40
4	DISKUSSION	41
5	AVSLUTANDE KOMMENTAR	42
	TABELL- OCH FIGURFÖRTECKNING	43
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	43

1 INLEDNING

1.1 Utgångspunkter och syfte

Under det stora nordiska kriget i början av 1700-talet kom ryska galärflottan¹ att nästan fritt få härja i den finska skärgården. Den svenska högsjöflottan² som var stationerad i Karlskrona kunde lite göra i dessa farvatten då dess skepp var föga lämpade för strid i skärgårdsmiljö.³ Detta innebar att den ryska galärflottan under kriget skar av underhållslinjerna mellan Finland och det egentliga Sverige samtidigt som man kunde landsätta trupp bakom de svenska styrkorna.⁴ Med freden i Nystad 1721 förlorade Sverige de baltiska områdena till Ryssland. Detta kom att på ett allvarligt sätt förändra rikets försvarspolitiska läge och flottans huvuduppgift som tidigare främst varit att säkra överskeppningen av trupp till kontinenten. Denna uppgift och behovet av ett försvar mot Danmark-Norge hade föranlett örlogsflottans stationering i Karlskrona. Mot bakgrund av detta kom de ryska flottstyrkorna att ha närmare Stockholm än den svenska örlogsflottan.

Detta scenario för kommande krig gav upphov till en taktisk förändring av den svenska flottans verksamhet. Till skillnad från sina atlantiska motsvarigheter kom den att operera i närmare samordning med armén. Flottans främsta mål blev att möjliggöra en landsättning av arméstridskrafter på fientligt område, vilket närmast gav denna del av den svenska krigsmakten en amfibisk karaktär.⁵ Förändringen av det maktpolitiska läget i kombination med den unika geografi som områdets skärgårdar utgör, kom på så sätt att bana väg för skärgårdsflottans uppkomst, med dess mindre, grundgående och lättmanövrerade fartyg.

Utveckling under tiden fram t.o.m. Gustaf III:s ryska krig (1788-90) har avhandlats i en rad verk varav Oscar Nikulas *Svenska skärgårdsflottan 1756-1791* är det mest omfattande. Åren 1792 till 1809 är däremot ett tämligen oavhandlat kapitel i arméns flottas⁶ historia. Syftet med denna undersökning är att söka större kunskap om officerarna inom arméns flotta under sengustaviansk tid.⁷ Undersökningen är huvudsakligen en socialhistorisk studie som har sin utgångspunkt i skärgårdsflottans officerskår år 1809 samt frågeställningar rörande denna officerskår under den nämnda period. Dessutom ges en historik över skärgårdsflottans framväxt från början av 1700-talet.

¹ Galärflotta är i detta sammanhang synonymt med skärgårdsflotta och åsyftar då en flotta bestående av roddfartyg, s.k. galärer.

² Högsjöflottan är helt enkelt ett annat namn på örlogsflottan och kan även kallas linjeflottan. Kännetecknade för denna flotta är de större fartygen samt det faktum att den opererar på öppet hav.

³ Mankell (1865), s. 37ff.

⁴ Nikula (1933), s. 3.

⁵ Glete (1992), s. 113.

⁶ Skärgårdsflottan kom vid dess skiljande från örlogsflottan att underordnas armén vilket gav upphov till namnet arméns flotta. Nikula (1933), s. 71-74.

⁷ I denna uppsats 1792-1809.

1.2 **Bakgrund**

1.2.1 Skärgårdsflottans tillkomst och utvecklingen under frihetstiden

Skärgårdsflottans tillkomst

Som ett resultat av erfarenheterna från 1710-talets strider och det nya försvarspolitiska situationen tillsattes redan 1721 en amiralitetskommission som bl.a. skulle tillse att en flottbyggnadsplan för skärgårdsflottan upprättades.⁸ Arbetet fortgick dock långsamt och det var först 1734 som en plan lades fram för utbyggnaden av en svensk galärflotta vilken skulle vara stationerad i Stockholm och Göteborg.⁹ 1730-talet präglades annars främst av kampen om upprättandet av en skärgårdsflotta i Finland. Problemet med en finsk skärgårdsflotta var att området saknade befästningsverk, vilket var en förutsättning för att kunna hålla en eskader. Detta gjorde att förslagen sköts på framtiden och försenades sedan ytterligare av 1741 års krigsutbrott.¹⁰ Vad gäller 1741-43 års krig var det för skärgårdsflottans del inte bara ett svidande nederlag utan också en nyttig läxa. Kriget visade på behovet av en bättre samverkan mellan armén och galärflottan samt att den senare inte bara var till för skyddet av svenska kuster utan även behövdes för att möta fienden vid gränsen.¹¹ Kriget påvisade även behovet av en finsk skärgårdsflotta och i mars 1747 godkändes Augustin Ehrensvärds förslag om en galäreskader till Finlands försvar samt i oktober samma år beslutar rådet om byggandet av Sveaborgs fästning utanför Helsingfors.¹² Ett problem för skärgårdsflottan var att det inte var amiralskollegiet utan snarare riksdag och regering som var den drivande kraften bakom vapnets utbyggnad. I Karlskrona var ledningen för flottan fortfarande kvar i den traditionella hotbilden¹³ och såg på Finlands försvar närmast som en bisak. Jan Glete menar att det var denna inställning var huvudanledningen till att kollegiet i mitten av 1750-talet förlorade kontrollen över skärgårdsflottan.¹⁴

Skärgårdsflottans frigörelse från amiralitet

1756 skildes galärflottan för första gången från amiralitetet och ställdes, genom kungligt beslut, under generalsperson i krigskollegium. Under hattarnas pommerska krig (1758-57) deltog sedan skärgårdsflottan med viss framgång.¹⁵ Beslutet om en separation mellan amiralitetet och skärgårdsflottan innebar att den sistnämnda blev en del av armén. Skärgårdsflottan kom under Ehrensvärds ledning att utvecklas till en självmedveten del av krigsmakten. ”Dess officerskår blev något av en intellektuell elit inom det svenska militära etablissemangen.”¹⁶ Ett exempel på detta var Ehrensvärds uttalande år 1760 att skärgårdsflottan borde benämnas arméns flotta då den hade mer

⁸ Nikula (1933) s. 7.

⁹ Kreuger (1845) s. 5.

¹⁰ Nikula (1933), s. 12-15.

¹¹ Ibid., s. 18.

¹² Ibid., s. 23ff.

¹³ Danmark-Norge som huvudfiende.

¹⁴ Glete (1992), s. 117.

¹⁵ Kreuger (1845), s. 6.

¹⁶ Glete (1992), s. 117.

gemensamt med armén än med örlogsflottan.¹⁷ Detta kan sägas vara en del av den kamp mellan skärgårdsflottans officerare, som ville stå fria från amiralitetets inflyttande, och örlogsflottans officerare, vilka ville att skärgårdsflottan skall återföras till amiralitetet. Denna kamp resulterade i att den mössvänliga officerskåren vid örlogsflottan fick sin vilja igenom vid 1765-66 års riksdag. Den nya mössregimen återförde skärgårdsflottan till amiralitetet, då vänner av örlogsflottan i riksdagen påvisat de fördyringar som skiljandet av skärgårdsflottan från amiralitetet medfört. Skärgårdsflottan skulle trots detta beslut fortfarande operera under arméns ledning i krig.¹⁸ Denna återförening varade inte särskilt länge utan redan 1770 beslöts det att galärflottan skulle återupprättas enligt 1756 års stadgar. Detta kungliga beslut stöddes bl.a. av det finska borgerskapet som ville se att fältarbetena vid fästningarna (ex. Sveaborg) fortsatte.¹⁹

1.2.2 Gustavianska tiden

1772 års statsomvälvning

Arméns flotta av både den svenska och finska eskadern tillsammans med en rad andra värvade trupper²⁰ var aktiva deltagare i 1772 års statskupp, medan den till stor del mössvänliga indelta armén inte ingrep på vare sig den legala regimens eller Gustav III:s sida.²¹

Anledningen till militärens ställningstagande går att finna på såväl det politiska som det ekonomiska och sociala planet. Därutöver kan även de neddragningar vilka hotade krigsmakten nämnas som en bidragande orsak till dess agerande.²² Anledningen till missnöjet bland arméns flottas officerare låg i den under frihetstiden fortlöpande striden om arméns flottas tillhörighet.²³

Vad gäller arméns flottas utveckling efter statsomvälvningen kom vapnet under 1770-talet att utöka antalet fartyg och 1777 slogs de finska och svenska styrkorna ihop till arméns flotta av finska och svenska eskadern.²⁴ Arméns flotta kom därefter att utgöra det vedertagna beteckningen på skärgårdsflottan.

Anjalaförbundet och 1788-90 års krig

Kort efter krigsutbrottet 1788 utbröt ett myteri bland de finska officerarna, vilket kom att leda till det s.k. Anjalaförbundet. Myteriet tog sin början i en not från en rad högt uppsatta officerare till den ryska kejsarinnan där man erbjöd sig att som det sägs i noten "...nedlägga vapnen och vända tillbaka..."²⁵

¹⁷ Nikula (1933), s. 56.

¹⁸ Ibid., s. 71-74.

¹⁹ Ibid., s. 77-80.

²⁰ Andra aktiva deltagare var: Livgardet och artilleriregementet i Stockholm, Infanteriet i Kristianstad, infanteri och artilleri i Helsingfors/Sveaborg samt Lätta dragonkåren i Borgå. Artéus (1982), s. 352.

²¹ Artéus (1982), s. 352-356.

²² Ibid., s. 353ff.

²³ Nikula (1933), s. 84.

²⁴ Ibid., s. 88-93.

²⁵ Citerat i Danielson Kalmari (1926 II), s. 159.

Som ett resultat av detta myteri kom det stora flertalet av officerarna (frälse som ofrälse) att ställa in offensiven på östfronten och på så sätt omintetgöra Gustav III:s anfallsplaner.²⁶

Arméns flotta tog ingen aktiv del i själva förbundet men inställningen till kriget bland dess officerare var långt ifrån positiv. Enligt General Major C. G. Armfelt, var stämningen strax före krigsutbrottet så pass dålig bland arméns flottas officerare att de borde förbjudas att besöka Sveaborg och Helsingfors. Detta påstående tillbakavisades dock av chefen för den finska eskadern, överste M. Anckarsvärd, vilken närmast såg uttalandet som gripet ur luften.²⁷ Vid angreppet mot Fredrikshamn synes dock galärflottan officerare ha motvilligt deltagit i offensiven. Detta bekräftas av en anställd vid galäreskadern (G.A. Leijonancker) som den 2 augusti skriver: ”De flesta officerare i arméen tro sig handla riktigtast, då de tagit parti att blott försvara riket vid gränsen utan att söka tränga in i Ryssland”.²⁸ Vad det gäller valet att inte bli del av Anjalaförbundet gick beslutet enligt Anckarsvärd till på följande sätt:

Arméens flottas officerare, i synnerhet af svenska eskadren, yttrade äfven mycket missnöje och att de uti mina händer helt och hållit öfverlemnade deras öden uti denna brydsamma och förtvifladt utseende sakernas ställning. Jag stillade dem, bad dem vara tranquile och fullgöra sine skyldigheter, hvarom de mig alla försäkrade.²⁹

När arméns flotta nåddes av budbärare som sökte stöd för Anjalaförbundet, förbjöd Anckarsvärd dessa att samla namnunderskrifter bland hans officerare. Istället valde Anckarsvärd att författa en adress till hertig Karl, i vilken han vädjade till hertigen att medverka till ett krigsstillestånd och riksdagens sammankallande. Detta brev undertecknades av 47 officerare och ett liknande från arméns flottas galäreskader av 38 officerare.³⁰ Anckarsvärd avsattes sedan från sin post som chef för arméns flotta p.g.a. misstankar för samröre med Anjalaförbundet och fördes i mars månad 1789 till Stockholm under bevakning. I maj månad samma år togs han dock i anspråk för planeringen av 1789 års fälttåg.³¹

Anledningen till detta myteri står att finna i en allmän krigsovilja hos officerarna under den gustavianska tiden. Krig var vid denna tid ett allvarligt hot mot en officersfamiljs ekonomiska och sociala välfärd och detta syns bl.a. i den stora ökningen av avsked under 1788. Själva hotet hade sin grund i frånvaron av ett socialt skyddsnät som kunde rädda officersfamiljen i händelse av försörjarens död. Denna situation förvärrades av att många officerare var skuldsatta p.g.a. det s.k. ackordssystemet.³² (Se 3.3.2 s. 38.)

Om vi ser till själva kriget kommenderades arméns flotta under 1788 av Mikael Anckarsvärd som efter avsättningen ersattes av Augustin Ehrensvärds son, Carl August Ehrensvärd år 1789. 1790 tog sedan Gustav III själv befälet över flottan, vilket markerar betydelsen av vapnet i Konungens anfallsplan.³³ Gustav III:s krigsplan gick i stora drag ut på att linjeflottan skulle ta kontrollen över

²⁶ Artéus (1982) s. 364.

²⁷ Odhner (1905), s. 82.

²⁸ Citerat i Odhner (1905), s 131.

²⁹ Citerat i Danielson Kalmari (1926 II), s. 194.

³⁰ Odhner (1905), s. 167.

³¹ Nikula (1933), s 267.

³² Artéus (1982) s. 364.

³³ Glete (1992), s. 137.

finska viken och på så sätt möjliggöra en av arméns flotta understöd landstigning utanför S:t Petersburg.³⁴ Denna plan gick dock om intet genom slaget vid Hogland 17 juli 1788, då den svenska linjeflottan inte lyckades nå det avgörande som krävdes för genomförandet av Konungens plan. Detta gjorde att armén och skärgårdsflottan istället fick göra sin framryckning utmed kusten. Denna framstöt avstannade dock genom det misslyckade anfallet mot Fredrikshamn.³⁵ Offensiven omintetgjordes sedan helt i och med det ovan nämnda myteriet bland arméns officerare.

1789 blev även det ett ”förlorat år” av kriget. För även om Konungen lyckats avvärja det hot som arméofficerarnas myteri innebar, hade den svenska krigsmakten förlorat initiativet. Till råga på allt grasserade en tyfusedemi inom linjeflottan sedan hösten 1788, vilket gjorde att detta vapen hade ett starkt nedsatt stridsvärde.³⁶ Denna situation utnyttjades av den ryska flottan som den 24 augusti 1789 anföll den svenska skärgårdsflottan vid Svensksund. Detta var det första stora slag som skärgårdsflottan utkämpat sedan den tillförts nya fartyg och även om de svenska styrkorna var de som tvingades slå till reträtt, bekräftades de av af Chapman konstruerade kanonsluparna sitt stridsvärde.³⁷

År 1790 kunde de svenska flottstyrkorna genomföra ett överraskningsangrepp genom en kombination av en osedvanligt tidigt påbörjad kampanj, en massiv utbyggnad av speciellt skärgårdsflottans fartygsbestånd och förmågan att hemlighålla anfallsplanerna.³⁸ Den 9:e Juli 1790 mötes svenska och ryska stridskrafter åter vid Svensksund. Denna gång var det dock den svenska flottan (under Gustav III:s ledning) som avgick med segern. Slagets utgång (med svåra förluster på ryska sidan) innebar att den ryska flottan inte längre hade förmåga att vidtaga några offensiva rörelser i den finska skärgården.³⁹ Den 14 augusti samma år undertecknades i Värelä en fred som återställde gränserna till hur de sett ut före kriget.⁴⁰

Vad gäller officerskåren vid arméns flotta menar Jan Glete att 1788-90 års krig, med det behov av nya officerare som kriget förde med sig, gav upphov till en kraftig förändring av officerskårens sammansättning. Detta gjorde att vapenslaget kom att "... i hög grad likna 1900-talets svenska krigsmakt med ett stort inslag av reserv- och värnpliktigt befäl vid full mobilisering.”⁴¹

³⁴ Glete (1992), s. 141.

³⁵ Ibid., s. 146.

³⁶ Ibid., s. 148.

³⁷ Ibid., s. 152-156.

³⁸ Ibid., s. 156f.

³⁹ Ibid., s. 162ff.

⁴⁰ Munthe (1923 VII:6), s. 261ff.

⁴¹ Glete (1992), s. 140.

Tiden fram till 1808-09 års krig

För skärgårdsflottans del betecknas perioden mellan 1788-90 och 1808-09 års krig av C.W. Kleen och E.H.K:son Björn i verket *Sveriges försvar* som en tid av materiel försummelse. Enligt författarna knöts även vapengrenen närmare örlogsflottan genom 1803 års bildande av Förvaltningen av sjöärenden.⁴²

Enligt min mening är det sistnämnda påståendet en något förenklad beskrivning av vad som hände. Redan 1790 hade förändringar i de bägge flottornas överstyrelse gjorts genom det kungliga beslutet att tillsätta en statssekreterare för flottorna.⁴³ Denna post besattes först av överste Karl Olof Cronstedt som kom ur arméns flottas officerskår. Cronstedt hade posten fram till 1792 och är för eftervärlden kanske mest känd som kommandant på Sveaborg och den person som uppgav fästningen i fiendens händer år 1808. 1792 övertogs posten av Karl August Ehrensvärd som vi sedan tidigare känner som chef för arméns flotta år 1789 (se ovan). Ehrensvärd behöll posten fram tills det att organisationen på nytt omformades.⁴⁴ 1794 ersattes den tidigare organisationen (Generalsjömilitiekontoret) med Storamiralsämbetet i Karlskrona (örlogsflottan) och Stockholm (arméns flotta) vilka bägge hade Hertig Karl som ordförande. Inte heller denna organisation blev långlivad utan under åren 1796-97 genomgick flottornas ledning ytterligare omstruktureringar vilka ledde till bildandet av Kommittén för flottans förvaltande av örlogsflottans respektive arméns flotta.⁴⁵ År 1803 skedde ännu en omorganisation och flottorna gavs en gemensam ledning under namnet Förvaltningen av sjöärenden, vilken residerade i Stockholm och vars högste chef även var chef för arméns flotta.⁴⁶ Denna post innehades från 1803 till 1811 av friherre Johan Gustaf Lagerbjelke, vilken haft förflutet som chef för Stockholmseskadern av arméns flotta under Gustav III:s ryska krig och sedan varit ställföreträdande ordförande i Storamiralsämbetet för arméns flotta och ordförande i Kommittén för förvaltandet av arméns flotta sedan 1797.⁴⁷ Från och med 1805 beslutades det sedan genom kungligt brev att örlogsflottan endast ekonomiskt skulle vara underställt Förvaltningen av sjöärenden.⁴⁸

Med utgångspunkt från ovan redovisade omorganisationer av de bägge flottornas ledning anser jag närmast att det var örlogsflottan som knöts närmare arméns flotta och inte tvärtom som Kleen och Björn menar. Detta grundar jag på att under hela den tid som flottorna stod under gemensam ledning (1790 - 1794, 1803 - 1805 (1811)) var det officerare från arméns flotta som innehade chefsposten i organisationen.

När det gäller utvecklingen inom arméns flottas officerskader kom den aktuella perioden att präglas av en förskjutning av officerarnas yrkesmässiga roll d.v.s. från arméofficerare till sjöofficerare. Detta märktes bl.a. i närmandet till örlogsflottan (se ovan), men även i kravet på att officerarna skulle ha

⁴² Kleen - Björn (1927 I), s. 184.

⁴³ *Sveriges krig 1808 och 1809* (1890 I), s. 297 not 1.

⁴⁴ Kleberg (1934 III), s. 173f.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 187.

⁴⁶ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I) s. 298.

⁴⁷ Kleberg (1934 III) s. 209.

⁴⁸ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I) s. 299.

högre sjöbefälsutbildning. Enligt Julius Mankell innebar denna förskjutning att landkrigföringen inom vapenslaget försumrades, vilket enligt författaren kom att få ödesdigra följder under 1808-09 års krig.⁴⁹

Vad gäller striderna i Pommern (1808-1807) understödde arméns flotta arméns operationer med en avdelning och genomförde bl.a. en landstigning i området under vilken 200 fientliga soldater tillfångatogs.⁵⁰

1808-09 års krig

Om vi ser till 1808-09 års krig kan vi konstatera att det knappast kunde ha börjat sämre för arméns flottas del. Då ryska trupper redan i februari 1808 gick över gränsen in i Finland dröjde det innan skärgårdsflottan, p.g.a. isförhållandena, kunde lämna hamn. Under dessa senvinter månader ryckte ryska trupper allt närmare, vilket ledde till att befälhavaren såg sig tvungen att bränna Åboeskaderns fartyg för att dessa inte skulle falla i fiendens händer. Läget för arméns flotta förvärrades sedan ytterligare i och med Sveaborgsfästningens kapitulation i vilken hela dess eskader gick förlorad. Enligt *Sveriges krig...* innebar dessa händelser att alla förhoppningar om att den svenska skärgårdsflottan skulle vara överlägsen den ryska nu var förbi.⁵¹ Vad gäller Sveaborgs kapitulation har eftervärldens dom över kommandant Cronstedt inte varit mild. Otto Nordensvan har i sin skrift *1808 Synpunkter och betraktelser* fällt följande kommentar:

Det var ynkedom, som ledde till Sveaborgs fall, och där ynkedom får göra sig gällande såsom system, där karaktären undertryckes och män inte tålas, där blir slutet gifvet och oåterkalleligt ett Sveaborg.⁵²

Den 18 april nåddes man i Stockholm av nyheten om att ryska trupper åter igen besatt Åland. (Ett tidigare försök hade gjorts i mars månad). Detta var möjligt genom att väderleken fortfarande gav ryska trupper en fast förbindelse mellan Åland och det finska fastlandet. Som svar på den ryska framstöten avsändes en mindre avdelning från arméns flotta för att skära av de ryska truppers förbindelse med fastlandet. Med hjälp av Ålands lokalbefolkning kunde den tre fartyg starka avdelningen under strider som varade från 9:e till 11:e maj inte bara slå utan också tillfångata en större rysk styrka.⁵³

Den 30:e Juni övertog Konungen personligen ledningen av operationerna mot det av ryska styrkor erövrade södra Finland och den 4:e Juli gjordes ett försök att krossa den ryska Åboeskadern. Försöket misslyckades då ingen av de stridande parterna lyckades nå ett avgörande. Enligt *Sveriges krig...* kan en orsak till misslyckandet varit det oövade lantvärnsmanskapet som bemannade den svenska skärgårdsflottans fartyg.⁵⁴ Under resten av juli fortsatte striderna mellan de ryska och svenska skärgårdsförbanden. Den 2:e augusti stod det dock klart att ryska styrkor behärskade den s.k. Kimitaleden och den 26:e samma månad besatte ryska styrkor Jungfruöarna.⁵⁵ I och med segern vid

⁴⁹ Mankell (1865), s. 133.

⁵⁰ Kreuger (1845), s. 18.

⁵¹ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1921 VIII), s. 7.

⁵² Nordensvan (1908), s. 118.

⁵³ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1905 IV), s. 223.

⁵⁴ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1921 VIII), s. 55-60.

⁵⁵ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1921 VIII), s. 83, 94.

Grönvikssund lyckades dock den svenska skärgårdsflottan stoppa den ryska framryckningen i området och under överstelöjtnant Johan Ludvig Brandts befäl kunde svenska kanonslupar jaga de ryska styrkorna ända till Palva sund (15 km därifrån) under några av 1808 års blodigaste skärgårdsstrider. Genom denna seger fick den svenska skärgårdsflottan kontroll över Åbo skärgård och kunde själva gå till angrepp. De svenska rörelserna under hösten bestod främst av två landstigningsförsök⁵⁶, vilka dock båda misslyckades.⁵⁷

Under 1809 kom den svenska flottan, understöd av den engelske viceamiralen Sir James Saumarez` flotta⁵⁸, att skaffa sig herravälde över Östersjön. Medan engelsmännen behärskade Finska viken och tvingade ryska flottan att koncentrera sig på försvaret av Kronstadt hade svenska styrkor kontroll över Bottniska viken.⁵⁹ Ryska styrkor hade dock under vintern tagit sig över den frusna Bottenviken och därigenom skaffat sig ett fast grepp i Västerbotten. Med anledning av denna situation hade på den svenska sidan redan under våren framlagts planer för en offensiv i området.⁶⁰ För Skärgårdsflottans del innebar denna offensiv en framryckning uppför Ume älv samt landstigning vid Ratan.⁶¹

Gustaf IV Adolfs fall och arméns flottas sista tid

I samband med Gustav IV Adolfs fall nämns inte arméns flottas officerare som aktiva på vare sig Konungens eller kuppmaakarnas sida. Däremot nämns chefen för Förvaltningen av sjöärendena; amiralen Johan Gustaf Lagerbjelke (se ovan), bland de ledamöter av Gustaf IV Adolfs kungliga beredning som efter beredningens avskaffande insattes i den nya regeringens konselj.⁶²

När det gäller tiden efter 1808-09 års krig sägs det i *Sveriges försvar* att skärgårdsflottan förlorat sitt främsta användningsområde i och med förlusten av Finland och Åland. Som ett resultat av detta skall skärgårdsflottan, enligt författarna, ”framläpat ett spökliv” fram tills dess vapnet återförenades med örlogsflottan år 1824 under namnet Kungl. Maj:ts flotta.⁶³

Skärgårdsflottans sista insats kom genom krigsutbrottet 1813 då den deltog i strider med danska styrkor för att skydda svenska handelsfartyg samt i strider med franska strandbatterier i Pommern. 1814 var skärgårdsflottan i samarbete med örlogsflottan involverad i invasionen av Norge och kom där att vara delaktig vid landstigningen på Kragerön.⁶⁴

⁵⁶ Vid Lokalaks den 18:e september och Hälsinge den 28:e september.

⁵⁷ Norman (1989), s. 326ff.

⁵⁸ Bl.a. 15 linjefartyg med sammanlagt 1144 kanoner.

⁵⁹ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1921 IX), s. 321ff.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 330.

⁶¹ *Ibid.*, s. 343-416.

⁶² Carlsson (1944) s. 361.

⁶³ Kleen - Björn (1927 I), s. 185.

⁶⁴ Mankell (1865), s. 198-205.

1.3 Problematisering

Som framgår av ovan redogjorda bakgrund hade arméns flotta sin storhetstid under 1788-90 års krig. Glete menar att kriget inte bara innebar att arméns flottas officerare förde fram sina positioner, utan även att gruppen kom att kraftigt utökas med konstituerade⁶⁵ officerare.⁶⁶ Den senare av dessa uppgifter bekräftas även av Oscar Nikula som hävdar att bristen på officerare under Gustav III:s ryska krig löstes med hjälp av befordran av underbefäl, anställning av svenska kofferdiskeppare⁶⁷ och utländska officerare.⁶⁸ Enligt Glete är det inte känt vad som sedan hände med dessa tillfälligt konstituerade officerare⁶⁹ och man kan därför, enligt min mening, fråga på vilket sätt officerskåren inom den aktuella flottan kom att utvecklas under resten av den gustavianska tiden.

Glete anger även att denna flottas officerskår under 1790 kom att få ett oproportionellt stort inflytande och förvandlats "... från en elitstyrka till den professionella kadern i en stor mobilisering av rikets militära slagkraft."⁷⁰ Mot bakgrund av detta kan man fråga sig i hur personalsammansättningen inom kåren såg ut under den sengustavianska tiden.

En forskare som noggrant undersökt skillnaden mellan rekryteringen i freds- och i krigstid under 1700-talet är Gunnar Artéus i *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*. Med utgångspunkt från Artéus resultat⁷¹ vill jag för denna undersökning se dessa som en s.k. "medelvid teori" vilken skulle kunna formuleras på följande sätt

I frihetstidens Sverige kunde en person som var lämpad för officersyrket, men inte besatt de i fredstid viktiga kvalifikationerna d.v.s. rätt social bakgrund, sociala och/eller ekonomiska förbindelser eller kapital som under sådana förhållanden var viktiga för befordran, i krig mycket väl nå en officersbefattning.

Tanken med användandet av denna tes är förutom att pröva dess värde under gustaviansk tid, även att därifrån bygga upp mina fortsatta frågeställningar och om möjligt är ställa upp en hypotes för officersrekryteringen inom arméns flotta under sengustaviansk tid.

Mot bakgrund av ovan redovisade frågor man sig hur stor del av arméns flottas officerare som kom ur från de ofrälse grupperna år 1809 och om adelns ställning inom arméns flottas officerskår vid denna tid var densamma som inom övriga krigsmaktens officerskårer. I detta sammanhang söker jag även svar på ståndsutvecklingen inom arméns flotta under den sengustavianska tiden. Därutöver är det av intresse att klarlägga utbildningsläget, frekvensen av kofferdierfarenhet samt erfarenhet från utrikes krigstjänst bland arméns flottas officerare år 1809 för att försöka se hur dessa faktorer påverkade karriärmöjligheterna.

⁶⁵ Tillfälligt befordrade.

⁶⁶ Se s. 5.

⁶⁷ Kofferdi är synonymt med handelssjöfart.

⁶⁸ Nikula (1933), s 229.

⁶⁹ Glete (1992), s 140.

⁷⁰ Ibid., s. 165.

⁷¹ Se Artéus i forskningsläget 1.4.1.

1.4 **Forskningsläget**

1.4.1 Social bakgrund

I sin bok *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865* ger Sten Carlsson oss en bild av ståndssamhällets upplösning och beskriver därvid utvecklingen i en kronologisk översikt i vilken den gustavianska tiden delas upp i tre delar.

”Konung och adel i samarbete” kallar han tiden 1772-1780, vilken präglades av det stärkande av adeln som statsomvälvningen 1772 innebar. Detta blev synligt bl.a. genom förändringar inom Riddarhuset samt förändringar av befordringsnormerna inom både den civila förvaltningen och krigsmakten (undantaget flottan) till adelns favör.⁷²

Perioden 1780-1792, vilken benämns som ”Medelklassens uppkomst och bondeståndets emancipation”, utgjorde en fortsatt ståndsutjämning. De ofrälse kom under 1780-talet att kraftigt stärka sin ställning och inom krigsmaktens tekniska vapenslag⁷³ kom de ofrälse officerarna att hamna i majoritet. Även politiskt drabbades adeln under denna period genom 1789 års avskaffande av rådet.⁷⁴

1792 markerar början på en ny period som varade fram till 1809 års statskupp. Detta tidsavsnitt ”Adelsbyråkratins sista storhetstid” och präglas av en stagnerande ståndsnivellering. Något helt avstannande av utvecklingen var det dock inte fråga om. För även om det ofrälse inslaget bland officerarna inom armén ökade mycket långsamt under perioden, ökade (speciellt inom de tekniska vapenslagen) de ofrälse andel bland de högre officerarna starkt.⁷⁵ Vid en jämförelse av frihetstiden och den gustavianska tiden finner Sten Carlsson att den sistnämnda i praktiken var den av de två perioderna under vilken adeln förlorade mest av sitt inflyttande. Detta skulle gå stick i stäv med den gängse uppfattningen om frihetstiden som en ”modernare” era än den gustavianska tiden.⁷⁶

I *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige* har Gunnar Artéus undersökt den sociala bakgrunden hos periodens officerare under rubriken ”Officersrekryteringen i frihetstidens Sverige”. Genom att undersöka de yrken som officerarnas fäder hade kommer författaren till en rad slutsatser angående officersrekryteringen under perioden. Enligt dessa var det flera kvalifikationer som avgjorde en persons möjlighet att tillträda officersyrket. Dessa var främst adelstitel, släkt eller ekonomiska relationer till inflytelserika krigsmaktsfunktionär samt kapitala medel. Detta gjorde att ”...den som inte var i besittning av dessa kvalifikationer måste oberoende av sin professionella kompetensnivå, realistiskt beräkna sina chanser att bli officer till noll - i fred.”⁷⁷ I krig ökade dock chanserna till avancemang även för de obemedlade och då kunde en ”...professionellt begåvad underofficer (förutsatt att han lyckades undgå fångenskap, invalidisering och död) inte orealistiskt hoppas på att stiga till åtminstone kapten

⁷² Carlsson, (1973) s. 252.

⁷³ Artilleri, fortifikation och flottan.

⁷⁴ Carlsson (1973), s. 254.

⁷⁵ Ibid., s. 262.

⁷⁶ Ibid., s. 265.

⁷⁷ Artéus (1982), s. 313.

(motsv.) utan att äga någon enda sådan kvalifikation som normalt var av nöden under fredsförhållanden.”⁷⁸

I sitt socialhistoriska verk *Officerskåren i Finland under 1700-talet* har Kaarlo Wirilander tecknat en utförlig bild av den sociala sammansättningen inom de indelta finska officerskårerna under perioden. Tiden från den stora ofreden (1700-1718) fram till Gustav III:s ryska krig innebar en ökning av adelns andel inom de finska officerskårerna. 1788-90 års krig kom dock att markera vändpunkten i denna utveckling. Perioden följdes av en märkbar minskning av adelns andel i ovan nämnda kårer. I fråga om Konungens del i denna utveckling ser Wirilander inte Gustav III:s roll i denna förändring som avgörande. Detta grundar författaren bl.a. på det faktum att utvecklingen inom officerskårerna var den samma som inom underofficerskårerna, vilkas tjänster (till skillnad från officerskårens) tillsattes av regementscheferna och inte Konungen. Istället fungerade kriget som en katalysator som främjade en ”...strukturförändring, vars sociala och demografiska förutsättningar redan låg latent inom samhällets ytskikt”.⁷⁹

1.4.2 Utbildning

Wilhelm Sjöstrand har i sin avhandling *Den militära undervisningen i Sverige till år 1792* tecknat en utförlig bild av den militära utbildningen i Sverige före krigsakademien vid Karlbergs bildande. I verket beskrivs inte bara den militära undervisningens uppkomst och utveckling utan även själva undervisningen i sig. I fråga om utbildningen vid arméns flotta tas styrmansskolan i Stockholm samt informationen vid Göteborgs och Sveaborgs eskadrar upp. Enligt författaren kan undervisningen vid Stockholmseskader ”...snarast betecknas som en underofficersutbildning, vilken på samma gång fick tjäna som officersutbildning.”⁸⁰ Detsamma torde även kunna sägas om undervisningen i Göteborg och på Sveaborg.⁸¹

Vad gäller kadettskolan vid Karlberg har Lars Ericson behandlat den i sin uppsats ”Krigsakademiens tillkomst och första tid 1792-1819” i verket *Karlberg slott och skola*. Krigsakademien var vid sin tillkomst inte resultatet av någon ny idé utan det hade redan tidigare gjorts en rad försök att skapa en svensk motsvarighet till de på kontinenten etablerade militära utbildningsanstalterna.⁸² Själva utbildningen vid Karlberg kan närmast beskrivas som ett mellanting mellan en ungdomsskola och militärskola, där tyngdpunkten i undervisningen låg på matematik och språk.⁸³ Vidare kom krigsakademiens tillkomst inte innebära någon omedelbar förändring av utbildningsgraden bland rikets

⁷⁸ Artéus (1982), s. 313 f

⁷⁹ Wirilander (1964), s. 152f.

⁸⁰ Sjöstrand (1941), s. 307.

⁸¹ Ibid., s. 311.

⁸² Ericson (1992), s. 16ff.

⁸³ Ibid., s. 30-35.

officerare. I början av 1800-talet hade fortfarande endast en tredjedel av de yngre arméofficerare genomgått Karlbergs krigsakademi och flertalet saknade formell utbildning.⁸⁴

I det omfattande verket *Sveriges krig åren 1808 och 1809* har Generalstabens historiska avdelning i korta ordalag beskrivit befälskårerna och utbildningen inom flottan. Däribland kan nämnas uppgifter om de bestämmelser som omgärdade officersrekryteringen och befordran, skeppsgosseskolorna samt utbildningen vid Karlberg.⁸⁵

Oscar Nikula ger i *Svenska skärgårdsflottan 1756-1791* en beskrivning av utbildningen inom arméns flotta under tiden 1763-1783 som på många punkter är samstämmig med den som Sjöstrand ger.⁸⁶

1.4.3 Utrikes tjänst och kofferdianställningar

Kaarlo Wirilander anger att krigstjänst i andra länder var en relativt vanlig företeelse, vilken positivt främjade en officers karriär. Genom privilegier 1721 hade adeln tillförskaffat sig rätten till att fara utomlands för både studier och tjänst i främmande krigsmakter. Dessa resor beviljades ofta med full lön från rikets krigsmakt och i vissa fall utgick även bidrag till resan. Utöver ovan nämnda praxis ingick även i de adliga privilegierna att utrikes meriter fick tillgodoräknas inom den svenska krigsmakten. Resultatet blev att denna regel flitigt användes för att påskynda karriären inom rikets krigsmakt.⁸⁷

Utrikesresor var vanligt förekommande fram till 1700-talets slut och avtog sedan kraftigt p.g.a. Gustav IV Adolfs politik.

Kungen godkände nämligen efter denna tidpunkt inte några resor till Frankrike, och ännu mindre ville han att hans officerare skulle skaffa sig en utbildning i en armé som leddes av en man som visserligen enligt mångas åsikt var en stor fältherre men som enligt svenske kungens åsikt kunde jämföras med Uppenbarelsebokens apokalyptiska odjur.⁸⁸

När det gäller utrikestjänst och handelssjöfart inom arméns flotta menar Oscar Nikula att det var bristen på övningstillfällen som gjorde att officerarna sökte sig utomlands. ”Officerarna sökte därför gärna tjänst på utländska handels- och krigsfartyg och även på de svenska ostindifararna.”⁸⁹ Nikula ger oss uppgift om att officerare vid arméns flotta var väl representerade bland det 90-tal svenska officerare som deltog i det amerikanska inbördeskriget. Vid arméns flotta permitterades år 1776 två majorer, tre kapten och tre löjtnanter för utrikes krigstjänst och år 1778 ytterligare 13 officerare. Av de officerare som deltagit i strider på andra sidan Atlanten var det flera som även deltog och gjorde berömvärda insatser under 1788-90 års krig. Nikula ser sig inte kunna skönja några ideologiska skäl för deltagandet i inbördeskriget, men menar dock att nämnda krigs ideologiska bakgrund torde ha påverkat officerarnas inställning till kungamakten.⁹⁰

⁸⁴ Ericson (1992), s. 43f.

⁸⁵ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I:1), s. 245-252, 343-346.

⁸⁶ Nikula (1933), s. 230-37.

⁸⁷ Wirilander (1964), s.193.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 195.

⁸⁹ Nikula (1933), s. 237.

⁹⁰ *Ibid.*, s. 237f.

2 METOD OCH MATERIAL

2.1 Metod

Undersökningen i denna uppsats består huvudsakligen av resultat som framtagits med hjälp av kvantitativa metoder vilka sedan kompletterats med kvalitativa uppgifter.

Vid de komparativa avsnitten i denna undersökning har jag när det gäller formell militär utbildning inom den indelta krigsmakten valt att använda mig av uppgifter från Närke-Värmlands regemente. Anledningen till att detta regemente får representera den indelta armén i denna fråga är dels att det är ett förhållandevis stort regemente (10 kompanier), men även att regementet genom en tidigare undersökning⁹¹ är bekant för mig. I detta sammanhang kan även nämnas att i denna undersökning görs skillnad mellan militära övningar och formell officersutbildning. Till den senare räknas kadettutbildningarna samt sådan utbildning som utmynnade i någon form av examina. Eventuella erfarenheter från skeppsgosseskolan kommer därmed att falla utanför den i denna undersökning redovisade utbildningsgraden.

Valet att jämföra utbredningen av kofferdianställningar inom arméns flotta och örlogsflottan grundar sig på vapenslagens snarlika karaktär och uppgift. I detta sammanhang kan även nämnas den distinktion mellan de officerare som haft kofferdianställning innan de kom i tjänst, och de officerare som beviljats permission för kofferdiressor som görs i denna uppsats. De som både haft kofferdianställning före tjänsten och beviljats permission för kofferdianställningar räknas i undersökningen till den förstnämnda gruppen medan de som gjort kofferdiressor som ex.vis underofficer räknas till de som beviljats permission för kofferdi.

Vad gäller den komparativa studien av frälsets andel inom olika delar av rikets krigsmakt går jag närmare in på den under källmaterial.

I fråga om utvecklingen under sengustaviansk tid har jag valt att mot bakgrund av den ”medelvida” teori jag använder (punkt 1.3, s.9) främst se till nyrekryteringen av officerare. För detta ändamål har jag valt att dela in individerna i fyra olika klasser enligt följande:

1. De som blev officer innan 1788-90 års krig (1766-1787).
2. De som blev officer under 1788-90 års krig (1788-1790).
3. De som blev officer efter 1788-90 års krig men före 1808-09 års krig (1791-1807).
4. De som blev officer under 1808-09 års krig (1808-09).

Denna indelning kan i och för sig ifrågasättas med tanke på att förband ur arméns flotta redan före 1808-09 års krig var involverade i striderna i Pommern. Enligt min mening kan dock dessa strider knappast jämföras med 1788-90 eller 1808-09 års krig. Som ett exempel på detta kan nämnas att medan 98 respektive 105 av de undersökta officerarna⁹² deltog i 1788-90 respektive 1808-09 års krig, var det

⁹¹ B-uppsats våren -96.

⁹² De som finns upptagna i ”Arméns flottas tourrulla 1809”.

endast 16 av officerarna som deltog i Pommern och av dessa var 11 stycken redan officerare innan striderna började.⁹³

När vi kommer till frågan om officerarnas karriärs möjligheter delar jag helt enkelt upp individerna efter de olika kvalifikationer som är relevanta för denna undersökning (social bakgrund, formell utbildning och kofferdianställning) och jämför sedan de aritmetiska medelvärdena för de olika gruppernas ålder (när de kom i tjänst, när de blev officer och fick sin nuvarande grad). Själva gruppindelningen grundar sig på tre motsatspar vilket gör att vi får sex olika grupper (frälse, ofrälse, med utbildning, utan utbildning, med kofferdianställning och utan kofferdianställning). Denna indelning medför att varje officer kan finnas med i tre olika grupper samtidigt. (Ex.vis en ofrälse officer som har formell militär utbildning men inte haft kofferdianställning.)

Därutöver kan det metodiska problemet angående skillnader i karaktärs och tjänstebefordran (se 3.3.2 s. 37) anföras. I denna fråga har jag till skillnad från Ingvar Elmroth⁹⁴ och i likhet med Sten Carlsson⁹⁵ valt att klassificera officerarna efter den grad de hade och inte den lön de uppbar.

2.2 Källmaterial

Huvudstommen i denna undersöknings källmaterial är ”Arméns flottas tourrulla 1809”, vilken omfattar de officerare som tjänstgjorde vid arméns flotta under detta år. Denna tourrulla ger oss förutom namn, grad, födelsedatum och datum för befordringar även uppgifter om eskader och lön. Utöver dessa uppgifter ges också en utförlig tjänsteberättelse för flertalet av officerarna.⁹⁶ Dessa tjänsteberättelser tar i kronologisk ordning upp officerarnas förehavande. Exempel på information som berättelserna ger är: fartyg officerarna tjänstgjort på, expeditioner de deltagit i, om officerarna haft permission för utrikes krigstjänst eller kofferdianställningar och vad som hänt under dessa permissioner, eventuella utbildningar och examina, uppgifter om händelser i krig och eventuella utmärkelser.

Huru vida uppgifterna i ”Arméns flottas tourrulla 1809” är användbara är ur källkritisk synpunkt en fråga som man i detta sammanhang bör ställa sig. Vid jämförelser med andra källor och litteratur (främst Börjeson, Elgienstierna, Hulthander, Kleberg och Schengel - Klingspor) har jag inte lyckats hitta några motstridiga uppgifter. I övrigt kan även nämnas att då denna rulla upprättats inom arméns flotta för att ligga till grund för befordran torde den, enligt min mening, inte vara behäftad med medvetna felaktigheter med tanke på hur hårt dessa frågor bevakades (se 3.3.2, s.36f.).

Som nämns i problematiseringen (1.3) söker jag i denna uppsats att med ”Arméns flottas tourrulla 1809” som källa ge svar både på hur arméns flottas officerskår såg ut år 1809 och hur den förändrades under sengustaviansk tid. Det problem jag ställts inför vid den sistnämnda delen av min undersökning är

⁹³ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

⁹⁴ Elmroth (1962), s.41-50.

⁹⁵ Carlsson (1973), s. 52.

⁹⁶ 20 av de 194 officerarna saknar eller har bristfälliga tjänsteberättelser.

att i detta material finns endast de officerare som var i tjänst år 1809 upptagna. Detta gör att alla officerare som var i tjänst under den gustavianska tiden men som inte längre var i tjänst 1809 faller bort. Anledningen till att jag inte valt att genom andra källor försöka infoga denna grupp, grundar sig främst på tidsbrist, men även på det faktum att om jag gått igen varje rulla över arméns flotta under den aktuella perioden, är det ändå inte säkert att jag skulle nå kunskap om ex.vis examina och permissioner. Mot bakgrund av detta har jag istället valt att här försöka ge en bild av hur stort bortfallet i denna undersökning är genom att jämföra *Stockholms stads calender* (år 1793 och 1805) med "Arméns tourrulla år 1809". Denna jämförelse visar att av 70 officerare som var i tjänst vid Stockholms eskader av arméns flotta år 1793 var det 27 som fortfarande var i tjänst år 1809.⁹⁷ Detta ger en liten bild av hur kraftig personalomsättningen var under perioden 1793 till 1809.

2.2.1 Social bakgrund

När det gäller officerarnas sociala bakgrund ger varken "Arméns flottas tourrulla 1809" eller *Stockholms stads calender* någon direkt information.⁹⁸ Jag har därför valt att vända mig till Gustaf Elgenstiernas *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* och Bernhard Schlegels - Carl Arvid Klingspors *Den med sköldebref förlänade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättartavlor* för att skilja de frälse officerarna från sina ofrälse kollegor. Valet att använda mig av dessa verk grundar sig främst på att de undersökningar (se nedan) som jag ställer mina resultat mot hämtat sin information från ovan nämnda verk. Detta val gör att så väl introducerade som icke introducerade svenska adelsätter kommer att räknas till frälse, medan utländsk adel kommer att räknas som ofrälse. Enligt Sten Carlsson är skälet till denna avgränsning att den ointroducerade adeln i princip åtnjöt samma privilegier som den introducerade adeln medan det är osäkert i vilken mån de olika utländska ätterna hade fullgod adelsvärdighet.⁹⁹ I detta sammanhang kan även nämnas den reservation mot ovan nämnda indelning som Kaarlo Wirilander framför. Enligt Wirilander finns det bland den ofrälse delen av officerskåren (ofrälse enligt ovan redovisade indelning) en grupp som inte bara uppträdde utan även behandlades som adel, trots att dess påstådda adelsskap inte kunde bevisas. Därför bör siffrorna för adliga respektive ofrälse officerares andelar av officerskåren som fås genom ovan nämnda verk, enligt Wirilander, ses som minimi- respektive maximikvantiteter.¹⁰⁰

Vid denna komparativa undersökning har jag valt att använda mig av de uppgifter som Sten Carlsson och Kaarlo Wirilander redovisar.

Vid min undersökning har det visat sig att det är sex individer i materialet som har kända adelsnamn men inte finns nämnda som medlemmar av någon adelsätt. I fallet Carl Gustaf von Burghausen nämns

⁹⁷ Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Stockholms stads calender 1793.

⁹⁸ Vissa högadliga officerare återges med titeln "Greve" eller "Friherre".

⁹⁹ Carlsson (1973), s. 15.

¹⁰⁰ Wirilander (1964), s. 156f.

denne person till och med av Schlegel - Klingspor under rubriken: "Medlemmar af slægten von Burghausen utan känt sammanhang vare sig med den introducerade eller ointroducerade ätten".¹⁰¹ Då dessa personer inte med säkerhet kan hänföras till någon av de för undersökningen intressanta grupperna (frälse respektive ofrälse) har jag valt att i undersökningen presentera dem under rubriken "Okänd". I detta sammanhang kan även nämnas att vid klassificeringen av "frälse" respektive "ofrälse" har jag valt att hänföra de officerare som nyadlades till den grupp personerna tillhörde när de blev officer.

2.2.2 Utbildning

I "Arméns flottas tourrulla 1809" ges uppgifter om både officerarnas examina och utbildningar. För de som varit kadett vid krigsakademin finns i vissa fall även uppgifter om utmärkelser under utbildningen. Av de 194 personerna som ingår i denna undersökning är det 12 personer som i "tourrullan" helt eller delvis saknar tjänstgöringsberättelse och därigenom inte med säkerhet kan hänföras till någon av grupperna "Med examina" eller "Utan examina". Av dessa är det dock en officer (överste Anckarheim) vars karriär jag återfunnit i Johan Kleborgs *Svenska ämbetsverk 3. Amiralitetskollegium - Marinförvaltningen*. Detta gör att jag vid redovisningen av officerarnas utbildning har valt att presentera de resterande elva under rubriken "Okänd".

2.2.3 Utrikes tjänst och handelssjöfart

Både vad gäller utrikes krigstjänst och kofferdianställningar ger "Arméns flottas tourrulla 1809" information om tidpunkt och i vissa fall även om händelser i samband med sådan tjänstgöring. I fråga om utrikes krigstjänst ger "tourrullan" även information om grader, utmärkelser och bevistade slag. När det gäller kofferdianställningar ges inte bara uppgifter om de kofferdiessor officerarna gjort under den tid de varit i tjänst, utan även resor företagna innan de inträdde i krigsmakten. Detta gör att andelen kofferdi-skeppare/styrmän/sjömän av de nyrekryterade officerarna går att undersöka. När det gäller bristerna i "Arméns flottas tourrulla år 1809" tjänstgöringsberättelser är det 20 personer som inte med säkerhet kan hänföras till någon av grupperna "Har haft kofferdianställning" och "Har ej haft kofferdianställning". Dessa individer presenteras under rubriken "Okänd" i undersökningen. (Uppgifter om överste Anckarheim, se 2.2.2.)

Vid undersökningen av kofferdianställningarnas utbredning inom örlogsflottan har jag använt mig av Hjalmar Börjesons *Örlogsflottans officerare 1700 - 1799*. I detta verk finns dock bara officerare som kom i tjänst före år 1800 upptagna, vilket gör att drygt hälften av de 198 officerare vilka var i tjänst vid örlogsflottan under 1808-09 års krig faller bort.¹⁰²

¹⁰¹ Schlegel - Klingspor (1875), s. 36.

¹⁰² Börjeson (1942), *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 295.

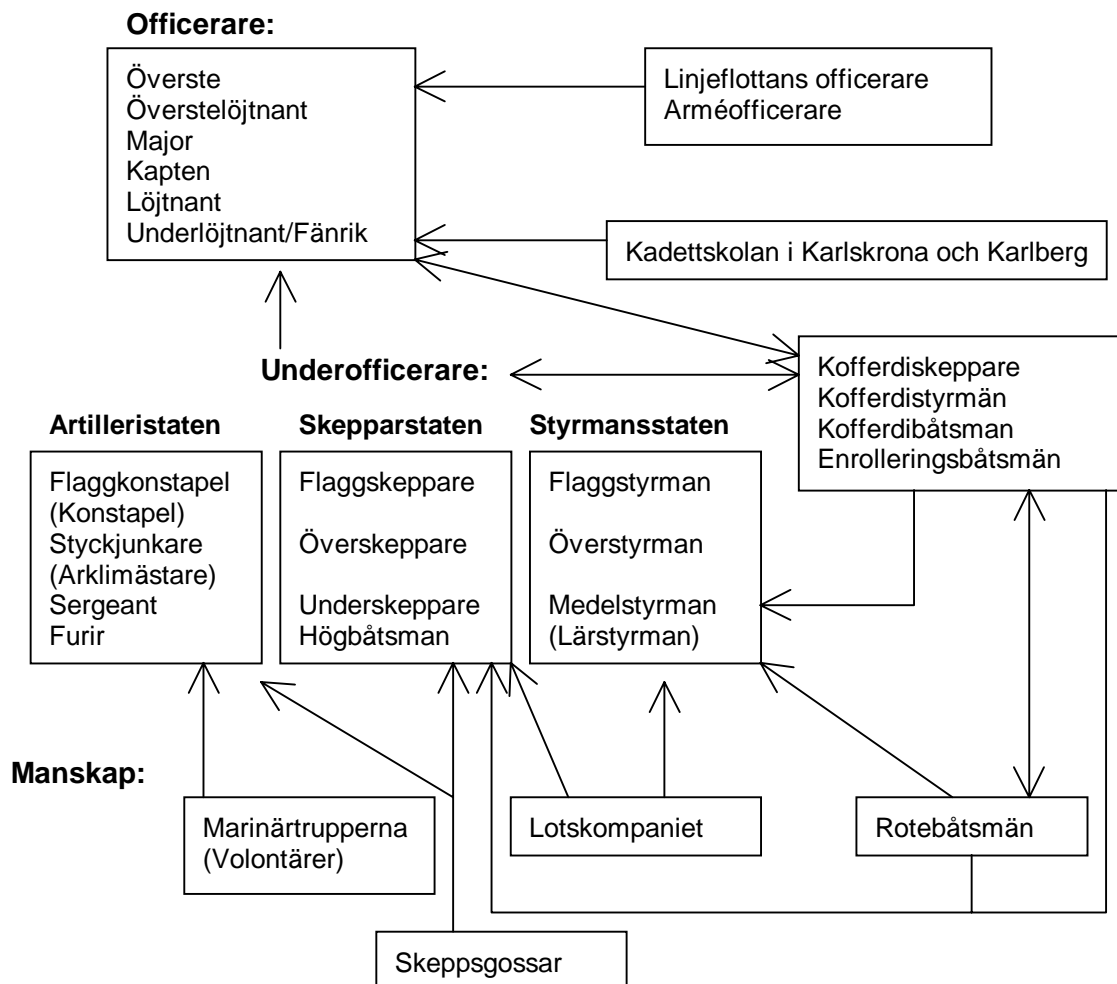
3 UNDERSÖKNING

Som en inledning till denna undersökning vill jag först presentera arméns flottas organisation.

Inför 1808 och 1809 års krig bestod arméns flotta av 5000 man och av dessa tillhörde 165 officerskåren och 270 underofficerskåren. Vapnet var uppdelat på fyra eskadrar (Stockholm, Sveaborg, Åbo och Göteborg) och fyra divisioner (Stralsund, Malmö, Laivanlinna och Christina). Nämnas kan att Laivanlinna och Christina egentligen inte var några självständiga divisioner utan detachment från Sveaborg och när det gäller Stralsunds division var den efter pommerska kriget förlagd i Landskrona. Vidare var alla stationschefer (eskader som division) direkt underställda Chefen för arméns flotta utom Laivanlinna och Christina som lödd under Sveaborg.¹⁰³

Vad gäller det gäller befälsstrukturen och befordringsvägarna kan dessa åskådliggöras på följande sätt:

Fig. 1. *Arméns flottas bemanning. Principskiss över organisationens manskaps- och befälsstrukturer med möjliga karriärvägar.*

Källa: Figuren bygger på Wallström (1996), s.5, kompletterad med uppgifter om kadettskolan i Karlberg, Lars Ericson (1992), s. 15-47.

¹⁰³ Sveriges krig åren 1808 och 1809 (1890 I), s. 295f.

I den undersökning som följer presenterar jag först officerskåren i sin helhet för att sedan gå in på nyrekryteringen och officerskarriären.

3.1 Officerskåren som helhet

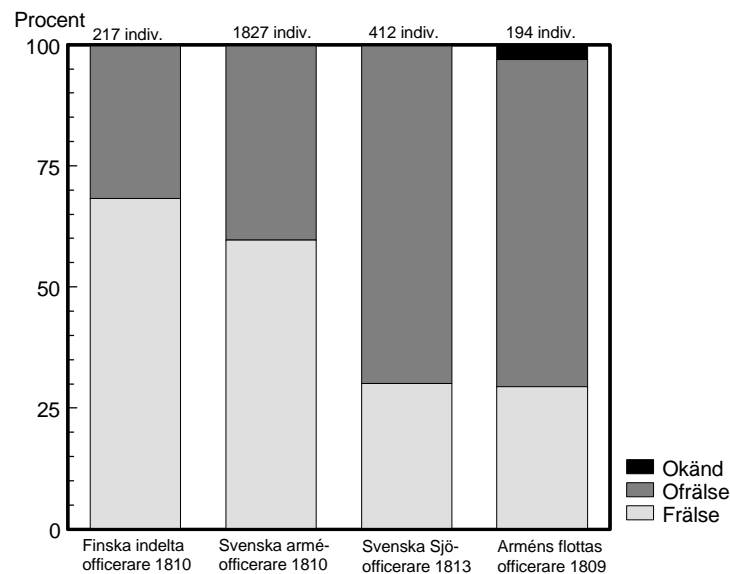
I denna del av undersökningen har jag valt att presentera områdena social bakgrund, formell utbildning och kofferdianställningar var för sig.

3.1.1 Social bakgrund

För att få en bild av hur arméns flottas officerskår såg ut i förhållande till den övriga krigsmakten kan vi fråga om det fanns någon skillnad mellan frälsets ställning inom arméns flottas officerskår och krigsmaktens övriga officerskårer?

Vid en jämförelse med tre andra grupper inom krigsmakten får vi följande resultat:

Fig. 2 *Adliga och ofrälse officerare inom den svenska krigsmakten runt år 1810, uppdelade efter vapenslag och område.*

Källa: Carlsson (1973), s. 84f. tab.15, s. 109 tab. 22, Elgenstierna (1925-36 I-IX), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Schlegel - Klingspor (1875), Wirilander (1964), bil. III

Som framgår av figuren fanns det en markant skillnad mellan de finska indelta officerarna och de svenska arméofficerarna å ena sidan, och svenska sjöofficerare samt arméns flottas officerare å den andra sidan. Medan det av landofficerarna var runt en av tre officerare (32 respektive 40 %) som var ofrälse, var det bland sjöofficerarna två av tre (70 respektive 67-71 %) som inte kom från någon adelsfamilj.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Carlsson (1973), s. 84f. tab.15, s. 109 tab. 22, Elgenstierna (1925-36 I-IX), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Schlegel - Klingspor (1875), Wirilander (1964), bil. III.

Detta fenomen är dock inget nytt för den gustavianska tiden. Under såväl frihetstiden som den gustavianska tiden var det inom flottan, artilleriet och fortifikationen som de ofrälse officerarna var som talrikast. Förklaringen till detta fenomen var att tjänsten vid dessa s.k. ”genivapen”¹⁰⁵ var betydligt mer kompetenskrävande än infanteri- och kavalleritjänsten. Detta bekräftas av det faktum att ett liknande förhållande rådde inom såväl den preussiska som den franska krigsmakten.¹⁰⁶

Mot bakgrund av den jämförelsevis låga frälse andelen bland arméns flottas officerare år 1809 kan vi fråga oss om det skedde någon ståndsnivellering inom vapnet under den gustavianska tiden. För att försöka skapa en bild av denna utveckling har jag valt att presentera följande uppgifter:

Tab. 1 *Adliga och ofrälse officerare av Svenska eskadern av arméns flotta vid Stockholms station^I under den gustavianska tiden.*

År	Adel	Ofrälse	Summa	Ofrälse i procent
1780	26	26	52	50%
1793	29	43	72	60%
1805	25	29	57 ^{II}	51-56% ^{III}
1809	18	39	57	68%

^I Inkluderar även maskiniststaten och chefen för arméns flotta.

^{II} Inkluderar tre officerare som inte med säkerhet kan klassificeras som frälse eller ofrälse.

^{III} Procentsatsen varierar beroende på hur de i not II nämnda officerarna klassificeras.

Källa: 1780, 1793: Carlsson (1973) s.109 tab. 22.

1805, Stockholms stads calender 1805, Elgenstierna (1925-36), del. 1-9, Schlegel - Klingspor (1875).

1809: Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourolla 1809, vad gäller maskiniststaten och chefen för arméns flotta år 1809, Stockholms stads calender 1809, Elgenstierna (1925-36), del. 1-9, Schlegel - Klingspor (1875),

Andelen ofrälse vid Stockholms station år 1809 kan den jämföras med mellan 67 och 71 % för hela arméns flotta (utom maskinistaten och chefen för arméns flotta).¹⁰⁷

Den sociala utvecklingen inom arméns officerskårer under den gustavianska tiden skilde sig från utvecklingen bland sjöofficerarna (däribland arméns flottas officerare). Då Gustav III:s tillträde innebar en tillbakagång för de ofrälse arméofficerarna (från 29,2 % år 1772 till 22,7 % år 1780) ökade de ofrälse sjöofficerarna sin andel under samma tidsperiod (från 45,9 % år 1772 till 49,3 % år 1780).¹⁰⁸ Ett exempel på en ofrälse person som fick sin första officersbefattning vid arméns flotta under denna period var överste Johan Ludvig Brandt som utan någon militär examen blev officer år 1772.¹⁰⁹ Från och med 1780 ökade det ofrälse inslaget inom hela krigsmakten och år 1793 uppgick det till 68,2 % bland sjöofficerarna och 34,8 % inom arméns officerskårer. Enligt Sten Carlsson finns anledningen till

¹⁰⁵ Av franskans ”corps du génie”. Artéus (1982), s. 233.

¹⁰⁶ Carlsson (1973) s. 88f., 107f.

¹⁰⁷ Elgenstierna (1925-36), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourolla 1809, s. 7f., Schlegel - Klingspor (1875).

¹⁰⁸ Carlsson (1973) s. 109f.

¹⁰⁹ Elgenstierna (1925-36), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourolla 1809, s. 7f., Schlegel - Klingspor (1875).

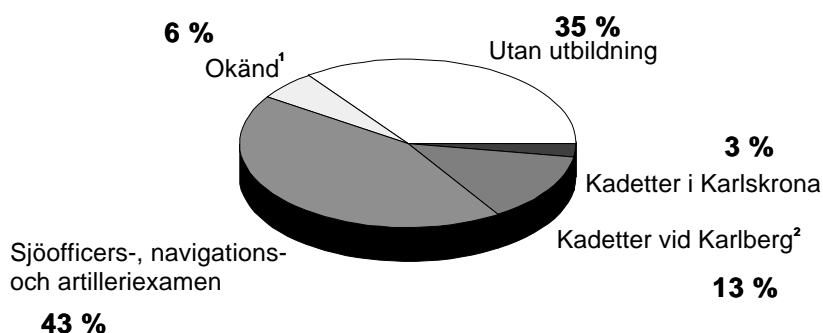
denna ökning främst att finna i den utökning av officerskårerna som 1788-90 års krig förde med sig. Vidare menar Carlsson att tiden fram till 1813 för flottans del snarast kan ses en period av stagnation vad gäller ståndsnivellering. Under perioden (1793 - 1813) ökade den ofrälse andelen av officerskåren med endast 1,7 % medan armén under samma tidsrymd hade en ökning med 11,9 %.¹¹⁰

3.1.2 Formell utbildning

I ljuset av Sten Carlssons förklaring till den höga andelen ofrälse inom arméns flottas officerskår¹¹¹ är det relevant att fråga sig, vilken formell utbildning hade arméns flottas officerare år 1809?

För att ge en bild av utbildningsläget vid arméns flotta år 1809 har jag valt att presentera mina resultat på följande sätt:

Fig. 3 *Utbildningsgraden bland arméns flottas officerare år 1809.*

¹ Officerare vars utbildningsgrad är okänd.

² Varav två extra kadetter.

Källa: Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809

Som synes var det nästan tre av fem (minst 59 %) officerare som hade någon form av militär utbildning eller examina. Den största enskilda gruppen av utbildade officerare var de som hade sjöofficers-, artilleri- eller navigationsexamen.¹¹² Om vi ser på undervisningen bakom dessa examina kan nämnas att undervisningen inom arméns flottas Stockholmseskader sina rötter i 1600-talets Stockholms styrmansskola.¹¹³ Under 1700-talet gjordes sedan en rad försök att återuppväcka Stockholms styrmansskola, vilket resulterade i att informationen vid stationen kom att bestå av en delvis statligt stöd undervisning kombinerad med privatlektioner.¹¹⁴ Den stora förändringen kom dock 1783 då generalamiralen Trolle fastställde ett projektreglemente som innebar att ett undervisningsverk upprättades vid stationen. Undervisningen vid detta undervisningsverk var öppen för statens ungdomar, underofficerare och officerare. Med undantag för juluppehåll, helgdagar och söndagar hölls undervisning i navigation, sjöartilleri samt tackling och manöver varje vardag. För underofficerare var

¹¹⁰ Carlsson (1973), s. 109f.

¹¹¹ Se s. 20.

¹¹² Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹¹³ Sjöstrand (1941), s. 294.

¹¹⁴ Ibid., s. 298.

undervisningen obligatorisk och i mars månad hölls examina. Föreläsningar torde varit den vanligast förekommande undervisningsformen och endast i undantagsfall lär personlig handledning ha förekommit.¹¹⁵ Wilhelm Sjöstrand sammanfattar utbildningen vid Stockholms eskader på följande sätt:

De flesta officersaspiranter vid arméns flotta torde ha inskrivits som volontärer, vilka med tiden genom underbefälsgraderna avancerat till officerare. Undervisningen vid Stockholmseskadern kan utan tvivel i enlighet härmed snarast betecknas som underofficersutbildning, vilken på samma gång fått tjäna som officersutbildning.¹¹⁶

Denna beskrivning torde även gälla för informationen vid Sveaborgs och Göteborgs stationer.¹¹⁷

Vidare innebar 1783 års omorganiseringar inom undervisningen vid svenska eskadern att ingen officer skulle befordras om de saknade officersexamen.¹¹⁸ Detta bekräftas även av regeln att en personen fick räkna ”tur”¹¹⁹ som officer först det han fyllt 18 år och avlagt officersexamen.¹²⁰ Trots detta var det tolv officerare vid Stockholms station år 1809, av de 41 officerare som enligt ”Arméns flottas tourrulla 1809” blivit officerare efter 1783, som saknade officersexamen. Nämnas bör dock att av dessa var det endast kapten Carl Reinhold Ekstedt och underlöjtnant Carl Eric Serwais som fått sin befattningar i fredstid.¹²¹

När det gäller undervisningen vid Sveaborg kan det nämnas att den blev verklighet genom Ehrensvärds försorg först år 1770.¹²²

Om vi ser till frälsets andel av de officerare i undersökningen som har utbildning finner vi att den procentuella andelen uppgår till mellan 36 och 37 %, vilket kan jämföras med 29 till 33 % för hela officerskollektivet år 1809.¹²³

Vad gäller utbildningen vid Karlskrona var det som synes endast 2,5 % av 1809 års officerare som hade examen från amiralitetets kadettskola. Detta måste självklart ses mot bakgrund av att skolan införlivades i Krigsakademiens kadettskola år 1792, vilket gjorde att 30% av officerarna inte ens var i tjänst då skolan upphörde. Om vi ser till de officerare i materialet som fått sin officersbefattning före 1792 var det dock fortfarande en liten del (5%) som gått kadettskolan i Karlskrona. Att detta inte var något nytt fenomen bekräftas av det faktum att av de 131 elever som genomgått skolan år 1773 var det endast nio som gick till arméns flotta.¹²⁴

Om vi jämför arméns flottas officerskår med officerskadern vid Närke-Värmlands regemente (N.o.V reg.) år 1808 visar det sig att den procentuella andelen av utbildat befäl var tre gånger så stor vid arméns flotta. Vid tidpunkten för krigsutbrottet var det endast 8 av de 39 officerare som var i tjänst vid N.o.V reg. som hade någon formell militär utbildning. Av dessa hade alla fått sin utbildning vid

¹¹⁵ Ibid., s. 301f.

¹¹⁶ Sjöstrand (1941), s. 307.

¹¹⁷ Ibid., s. 311.

¹¹⁸ Nikula (1933), s. 232.

¹¹⁹ Tjänstgöringstid.

¹²⁰ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 310.

¹²¹ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹²² Nikula (1933), s. 230f.

¹²³ Elgenstierna (1925-36), Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Schlegel - Klingspor (1875).

Karlberg.¹²⁵ Övriga officerarna vid N.o.V reg. hade nått sina officersbefattningar genom den s.k. ”gradpasseringen”. Denna innebar att för att bli befäl måste aspiranten först tjänstgöra tre månader som soldat, korpral och underofficer vid ett värvat regemente för att sedan undergå examination av tjänstgörande major. Därefter följde ytterligare 2 månader av tjänstgöring vid det värvade regementet. Var det långt till närmaste garnisonsort kunde dock graderna passeras och examen avläggas vid sommarens regementsmöte. Nämnas bör att examina inte var offentliga och enligt *Sveriges krig...* var i regel en personlig relation till regementschefen tillräckligt för att en individ skulle få en officerstjänst.¹²⁶ Utöver officersutbildning fanns vid såväl örlogsflottan som arméns flotta även s.k. skeppsgosseskolor vilka var till för stationspersonalens barn.^{Exkurs}

Exkurs. Skeppsgosseskolan år 1808 omfattade 300 nummer¹²⁷ inom örlogsflottan och 115 inom arméns flotta. De sistnämnda var fördelade på Sveaborg (100) och Stockholm (15). Antagningsåldern var 10-12 år till ordinarie skeppsgosse medan ett barn redan som åttaåring kunde antagas som extra skeppsgosse. För att ett barn skulle kunna antagas måste målman göra en ansökan till eskaderchefen och av de sökande antogs ”friska och välvårdade barn och ynglingar... helst *Under-officerarnes, Varfs-Handtverkares och Timmer-mäns* samt *Gemene Mans*;¹²⁸ Wilhelm Sjöstrand hävdar dock att även om undervisningen främst riktade sig till underofficerarnas barn utnyttjades den av barn till såväl officerare som andra ståndspersoner.¹²⁹ Senare forskning kring skeppsgosseskolan på Skeppsholmen har dock visat att det varken år 1796 eller 1803 fanns några officerare eller andra ståndspersoner bland skeppsgossarnas föräldrar.¹³⁰

Ett exempel på att skeppsgossetjänsten inte bara var en förberedande skolutbildning är den frälse löjtnanten Gustaf Lagerhjelm. Gustaf Lagerhjelm föddes 1780 och kom som nioåring att tråda i tjänst på uddeman¹³¹ Gamla som skeppsgosse och bevistade där bl.a. affären vid Svenskund 1790. Gustaf Lagerhjelm fortsatte sedan sin militära utbildning som kadett vid Karlberg år 1797.¹³²

3.1.3 Kofferdianställningar

I sin bok *Utrikeshandel och sjöfart under 1700-talet* ger Staffan Högberg bilden av hur Sveriges protektionistiska sjöfartspolitik i kombination med utrikeshandelns ökade tonagebehov gav upphov till en kraftig utbyggnad av den svenska handelsflottan under 1700-talet. Denna ökning skedde främst under 1700-talets senare del och som exempel kan nämnas att mellan 1747 och 1805 ökade handelsflottan med 124%.¹³³ Denna utveckling kan ses mot bakgrund av de fördelar som den svenska handelsflottan åtnjöt i utländska hamnar som ett resultat av Sveriges neutralitet under 1778-83 års krig på kontinenten.¹³⁴

Utifrån av ovan nämnda utveckling kan vi fråga oss, hur omfattande var kofferdianställningar bland arméns flottas officerare år 1809?

¹²⁴ Sjöstrand (1937), s. 179.

¹²⁵ Norman (1996), s.14.

¹²⁶ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 245f.

¹²⁷ Tjänster eller platser.

¹²⁸ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 343.

¹²⁹ Sjöstrand (1941), s. 282.

¹³⁰ Östergren (1988), s.37.

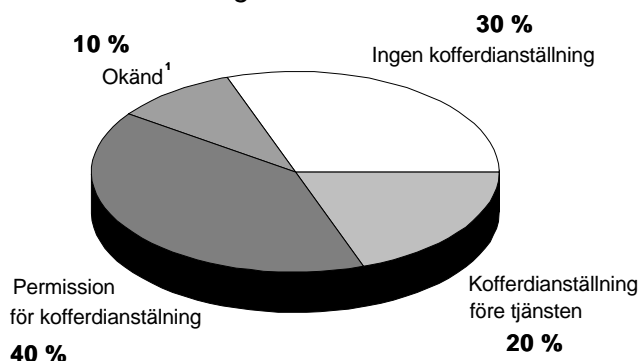
¹³¹ En fregattyp.

¹³² Elgenstierna (1925-36), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourolla 1809, s 279, Schlegel - Klingspor (1875).

¹³³ Högberg (1969), s. 30.

Omfattningen av kofferdianställningar bland de officerare som var i tjänst vid arméns flotta år 1809 kan åskådliggöras på följande sätt:

Fig. 4 *Andelen individer bland 1809 års officerare vid arméns flotta som haft kofferdianställningar.*

¹Officerare som saknar uppgifter.

Källa: Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

Som framgår av fig. 4 hade nästan var tredje officer (minst 60%) inom den undersökta gruppen haft kofferdianställning. Av dessa kom mellan 22 och 27 % ur frälset vilket kan jämföras med 29 till 33% för hela officerskollektivet år 1809. Delar vi sedan upp de som gjort kofferdiresor i ”de som haft kofferdianställning innan tjänsten” och ”de som fått permission för kofferdianställning” blir frälsets procentuella andel 3 till 8 % respektive 32 till 36 %. Vad gäller utbildningsgraden uppgick den till 57 % bland de officerare som haft kofferdianställningar och 50 respektive 60 % i ovan angivna grupper.¹³⁵

Vid en jämförelse med de officerare som finns upptagna i Hjalmar Börjeson i *Örlogsflottans officerare 1700-1799* och som fortfarande var i tjänst år 1809 visar det sig att av dessa officerare var det knappt en femtedel (19 av 99 indiv.) som haft kofferdianställning.¹³⁶

När det gäller de officerare som beviljats permission för kofferdianställningar kommer jag att gå in närmare på denna grupp vid undersökningen av officerskarriären (punkt 3.3) medan de som haft kofferdianställning innan de blev officerare behandlas under nyrekryteringen (punkt 3.2).

¹³⁴ Högberg (1969), s. 31.

¹³⁵ Elgenstierna (1925-36), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Schlegel - Klingspor (1875).

¹³⁶ Börjeson (1942).

3.1.4 Slutsatser

Som synes bekräftar denna undersökning likheten mellan arméns flotta och de övriga ”genivapnen” vad gäller den för tiden stora andelen ofrälse officerare. Det kan antas att detta beror på den jämförelsevis höga utbildningsgraden inom arméns flotta i kombination med de krav på officersexamen som framfördes 1783. Utbildning tycks dock inte helt ersatt adelstitelns betydelse för officersbefordran då frälsets andel bland de officerare som har utbildning är högre än inom hela officerskollektivet. Den låga andelen kadetter från Karlskrona kan synas besynnerlig med tanke på vapnets liknande stridsuppgifter. Huru vida detta hade sin grund i det ansträngda förhållandet mellan arméns flotta och örlogsflottan som målas upp i inledningen till denna uppsats (se s. 2f.) framgår inte av undersökningen.

När det gäller ståndsnivelleringen under sengustaviansk tid visar undersökningen i likhet med tidigare resultat att någon egentlig ståndsförskjutning inom skärgårdsflottan inte ägde rum under perioden. Detta betyder dock inte att fördelningen mellan adliga och ofrälse grupper inom arméns flottas officerskår var konstant. Istället visade sig krigen såväl 1808-09 som 1788-90 vara perioder som tillät de ofrälse att flytta fram sina ställningar inom nämnda officerskår. Tiden 1793 till 1805 kommer på så sätt att framstå som en ofrälse recession inom arméns flottas officerskår.

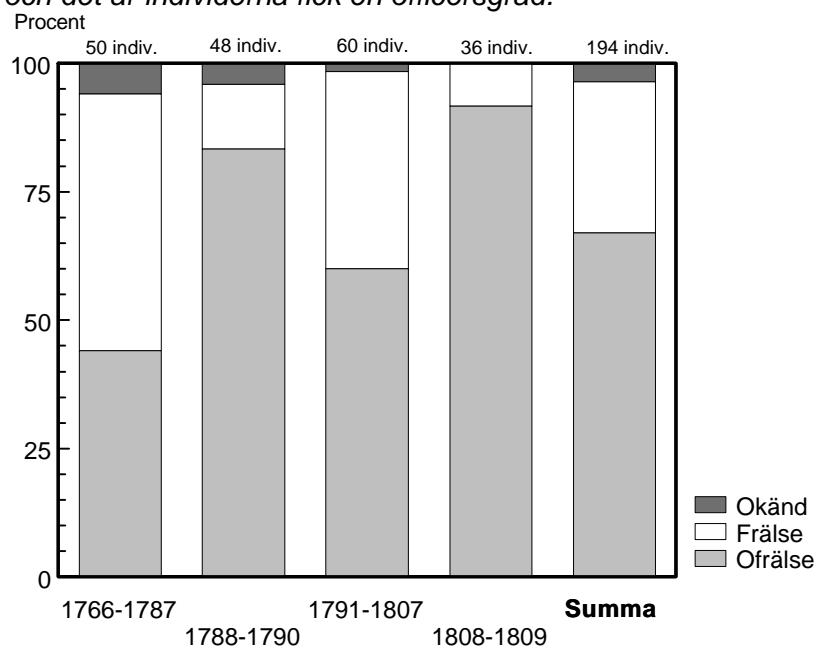
Kofferdianställningar vilka i tidigare undersökningar endast nämnts i förbigående eller i samband med tillfälligt konstituerade officerare visar sig i denna undersökning vara en väl utbredd företelse inom arméns flottas officerskår. Undersökningen visar även att de kofferdierfarna officerarna ingalunda var någon homogen grupp. Speciellt syns detta i adelns låga representation bland de som gått från kofferdianställningar till officersyrket.

3.2 Nyrekryteringen

Mot bakgrund av den ”medelvida” teori som jag presenterar i teori- och frågeställningsavsnittet (1.3) kan vi fråga oss om det fanns det någon skillnad mellan krigs- respektive fredstid vad gäller rekryteringsmönstret inom arméns flotta under gustaviansk tid?

Om vi börjar med socialbakgrund, vilken är den av de tre undersökningsområden i denna uppsats som nämns av Gunnar Artéus i denna fråga,¹³⁷ kan vi se till när officerarna vid arméns flotta år 1809 fick sin första officersbeställning. För att åskådliggöra detta har jag valt att redovisa mina resultat med hjälp av följande figur:

Fig. 5 *Adliga och ofrälse officerare vid arméns flotta år 1809, uppdelade efter börd och det år individerna fick en officersgrad.*

Källa: Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourolla 1809, Elgenstierna (1925-36 I-IX), Schlegel - Klingspor (1875).

Som framgår av figuren är det en synbar skillnad mellan krigs- och fredstid vad gäller adelns respektive de ofrälse andel bland de nyrekryterade officerarna. Denna skillnad blir ännu mer tydlig om vi beaktar det antal personer som blev rekryterade under respektive period. En sådan indelning visar att det var under de två krigsperioderna (sammanlagt 5 år av den 37 år långa period som den gustavianska tiden omfattar) som mer än varannan (56 %) av de ofrälse officerarna vid arméns flotta 1809 blev officerare, medan samma siffra för de adliga officerarna var drygt var sjunde (15,7 %).¹³⁸

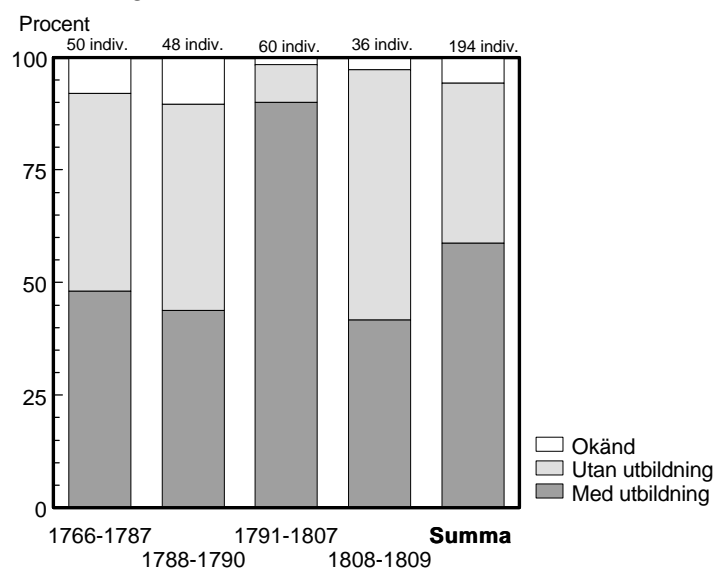
Mot bakgrund av dessa resultat kan vi även fråga oss om det fanns några liknande skillnader vad gäller formell utbildning. I detta sammanhang är även frågan, hur bildandet av Krigsakademien i Karlberg påverkade utbildningsläget vid arméns flotta, relevant. För att få en bättre överblick av hur

¹³⁷ Se forskningsläget s.11.

¹³⁸ Elgenstierna (1925-36), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourolla 1809, Schlegel - Klingspor (1875).

utbildningsläget förändrades vid arméns flotta under den gustavianska tiden kan vi dela upp officerarna på följande sätt:

Fig. 6 *Officerarna vid arméns flotta år 1809, uppdelade efter utbildning och det år de fick en officersgrad.*

Källa: Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

Som framgår av figuren var det en kraftig ökning av andelen utbildade i den undersökta gruppen efter Karlbergs bildande (ökning från runt 50% till minst 90%). Detta gör att av de officerare vid arméns flotta 1809 som fått sin officersbefattning under åren från Karlbergs bildande (1792) fram till 1808-09 års krig var det endast en av tio som inte hade någon utbildning. Av de fyra personer som inte hade någon formell utbildning var det två personer (underlöjtnanterna Vogelsang och Murck) som befordrades i samband med arméns flottas operationer i Pommern. Under kriget (1808-09) sjunker dock andelen kadetter från 40% (24 indiv. under tiden 1792 - 1807) av de nyrekryterade till 5,6% (2 indiv.). Detta kan jämföras med andelen nyrekryterade officerare med sjöofficersexamen, vilken sjönk från 50% till 36% under samma period. Intressant i detta sammanhang är att de som utbildats utanför Karlberg utgör en relativt konstant andel av nyrekryteringarna (48 respektive 50% i fredstid och 43 respektive 36% i krigstid) i den undersökta gruppen.¹³⁹

Vad gäller utbildningen vid Krigsakademien i Karlberg kan den som tidigare nämnts närmast ses som en ungdomsskolas där kadetterna antogs när de var i 11-13 år åldern (utantagsvis 14-16). Krigsakademiens utbildning bestod från starten av fem års utbildning som följdes av ett halvt års ”gradpassering” och sedan ett halvt års repetition. De tre första åren var gemensamma för alla kadetter och först under fjärde året skilde man på sjökadetter och landkadetter (infanteri - kavalleri) även om sjökadetterna redan fr.o.m tredje året deltog i de äldre sjökadetternas övningar.¹⁴⁰ 1797 avskaffades det

¹³⁹ Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁴⁰ Ericson (1992), s. 26.

femte året och repetitionsterminen medan gradpasseringen flyttades till sommaren och gjordes på respektive regemente. Samtidigt höjdes intagningsåldern till 13-14 år och 40 av skolans 120 platser reserverades för ”gratister” (elever för vilka kronan stod för kostnaderna).¹⁴¹

Själva utbildningen bestod av allmänna ämnen (2600 timmar): kristendom, moralfilosofi, historia, geografi, aritmetik, algebra, geometri, trigonometri, koniska sektioner, mekanik, franska, tyska, engelska, ryska samt väl och rättskrivning och militära ämnen (2250 timmar): reglementen, taktik, vapenlära, befästningskonst, topografi, kartritning och praktiska övningar ex. ridning och simning.¹⁴² Den teoretiska undervisningen starkt dominerad av språk (franska, tyska och engelska) samt matematik.¹⁴³

Under 1808-09 års krig kom Krigsakademien att utsättas för stor press på grund av det aldrig sinande behovet av officerare som striderna gav upphov till. Många elever fick lämna skolan innan de hunnit avlägga examen och 16-17-åringar togs ur skolbänken för att tjäna som officerare vid fronten. För de kvarvarande eleverna innebar kriget försämrade utbildning då många kompaniofficerare togs från akademien för att delta i landets försvar.¹⁴⁴ Av de 24 officerare vid arméns flotta år 1809 som gått vid Karlberg var det fyra som utmärkte sig under 1808-09 års krig.¹⁴⁵ En av dessa var adelsmannen Johan Reinhold Ögnelodh som han med både kofferdianställning och tjänstgöring i den preussiska krigsmakten mot Frankrike innan han år 1808 befodrades till kapten vid arméns flotta.¹⁴⁶

När det gäller värdet av utbildningen vid Karlberg som ett sätt för unga män att höja sina odds i kampen om en officersbefattning hade kadetterna en fördel då en kadett om han fått anställning vid ett regemente skulle, utan att behöva betala ackord, erhålla en första gradens stabslön så fort en sådan var ledig.¹⁴⁷ Lars Ericson menar dock att kadetterna i konkurrens med lokalt befodrade officerare hade den nackdelen de inte hade någon truppvana samt att förbandschefen ofta kände de lokalt befodrade befäl.¹⁴⁸ Behovet av närmare bekantskap med förbandschefen för att nå en officersbefattning låg i att även om det var Konungen som utsåg alla officerare var det regementschefen (överste) som hade förslagsrätten och därtill hade rätten att själv utse sina underofficerare.¹⁴⁹ Vad gäller arméns flotta hade detta vapenslag dock en något annorlunda ordning. Till skillnad från ex.vis den indelta armén var arméns flotta inte uppdelad i regementen utan stationer vilka stod under ett gemensamt befäl (chefen för arméns flotta). Detta gjorde att det var upp till stationschefen att utse sina underofficerare medan det var chefen för arméns flotta (tillika chefen för Förvaltningen av sjöärenden) som satte upp

¹⁴¹ Ericson (1992), s. 31.

¹⁴² *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I:1) s. 247.

¹⁴³ Ericson (1992), s. 32.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 38f.

¹⁴⁵ Nämns i *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (VIII) bil. 37 bland officerare som utmärkt sig tillräckligt för att nämnas i någon rapport.

¹⁴⁶ Elgenstierna (1925-36), Schlegel - Klingspor (1875), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁴⁷ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I:1) s. 248.

¹⁴⁸ Ericson (1992), s. 35.

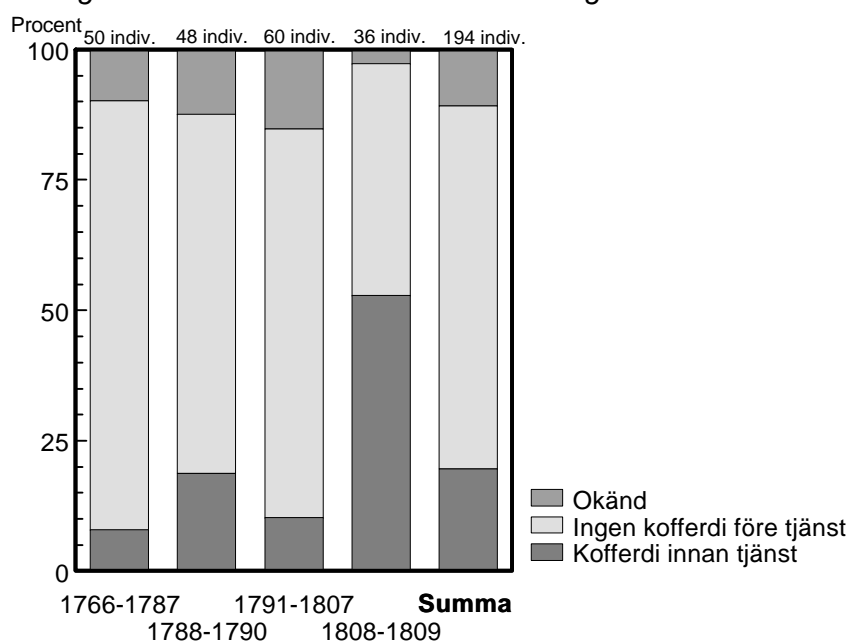
¹⁴⁹ Wirilander (1964), s. 165f.

officersaspiranterna på förslag.¹⁵⁰ Denna organisation och den fördelning av befogenheterna som den uppvisar kan ses mot den indelta arméns organisation där regementscheferna i praktiken var direkt underställda Konungen.¹⁵¹

Om vi ser till social bakgrund finner vi att 71 % av de officerare vid arméns flotta år 1809 som varit kadetter vid Karlberg kom ur frälset.¹⁵² Att detta inte var något unikt för arméns flotta bekräftas av att 75 % av kadetterna vid Karlberg under perioden 1792 - 1809 var av adlig börd.¹⁵³ Krigsakademiens tillkomst förändrade på så sätt inte den sociala sammansättningen bland landets officerare utan avspeglade rådande förhållanden inom den svenska krigsmakten.¹⁵⁴ Ett exempel på detta var Konungens önskan att till kadetter skulle antagas aspiranter ”hvilkas föräldrar sig i Rikets tjänst på något sätt utmärkt”.¹⁵⁵ Därutöver kan även nämnas att andelen kofferdierfarna bland de forna kadetter vid Karlberg som var i tjänst vid arméns flotta år 1809 var tre gånger lägre (21%) än inom officerskåren som helhet.

Utöver social bakgrund och utbildning kan vi även se till hur kofferdibakgrund värderades i krigs- respektive fredstid. För att åskådliggöra ofredstidens inverkan på rekryteringen av personer med kofferdibakgrund har jag valt att sammanställa mina resultat i följande figur:

Fig. 7 Officerare vid arméns flotta år 1809, uppdelade med hänsyn till kofferdi-anställning och det år individerna fick en officersgrad.

Källa: Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

Som framgår av fig. 7 innebar krigsutbrottet 1808 en kraftigt ökad rekrytering av personer med kofferdibakgrund till arméns flottas officerskår. Under perioden 15 maj till 1 juli 1808 konstituerades av

¹⁵⁰ Sveriges krig åren 1808 och 1809 (1890 I:1), s. 305.

¹⁵¹ Wirilander (1964), s. 20.

¹⁵² Elgenstierna (1925-36), Schlegel - Klingspor (1875), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁵³ Uppgiften bygger på en sammanställning av uppgifter ur Hulthander (1892) som presenteras i Carlsson (1973), s. 99.

¹⁵⁴ Ericson (1992), s.34f.

¹⁵⁵ Citerat i Wirilander (1964), s. 175.

förutvarande befäl, underofficerare och handelsflottans befäl inte mindre än fem löjtnanter och ett 70-tal underlöjtnanter samtidigt som 162 underofficerare förhyrdes.¹⁵⁶ Sommaren 1808 kom elva av dessa konstituerade officerare att efter striderna vid Sandöström, Grönvikssund och Palva sund få sina grader konfirmerade. Motiveringen vid befordringarna var enligt följande:

Enligt Eders Kongl. Ms... befallning...att...få föreslå till confirmations fullmaktens erhållande de konstituerade underlöjtnanter vid Arméns flåttor, hvilka uti affairerna som mot fienden härtilts förefallit under innevarande sjöexpedition utmärckt sig; vågar jag aller underdånigst anmäla de på närlagda förteckning upptagne...¹⁵⁷

Av dessa officerare var det inte mindre än åtta som före tjänsten gjort kofferdiuresor.¹⁵⁸

Under 1808-09 års krig kom sammanlagt 87 individer som konstituerats till officer vid Stockholms eskader av arméns flotta.¹⁵⁹ Om vi delar in dessa efter vad de gjorde innan de konstituerades får vi följande resultat:

Tab. 2 *Personer som under åren 1808-09 konstituerats till officerare vid Stockholms eskader av arméns flotta, uppdelade efter tidigare sysselsättning.*

Yrkesgrupp	Antal
<u>Underofficerare</u> (flaggkonstaplar, flaggskeppare, flaggstyrmän, styckjunkare, flaggjunkare, överstyrmän, medelskeppare, medelstyrmän, underskeppare, sergeanter och konstaplar)	35
<u>Kofferdi</u> (kofferdiskeppare, kofferdistyrmän och styrmän vid ostindiska kompaniet)	52
<u>Summa:</u>	87

Källa: Krigsarkivet, Rullor Flottan, Serie 13 a 3, 1796-1814, S06721 3/6, Rulla uppå konstituerade officerare hvilka gjort tjänst vid arméns flotta Stockholms eskader Åhr 1808 1809

Som synes var det över hälften (60 %) av de konstituerade officerarna som kom ur handelsflottan. Om vi ser till hur många av dessa officerare som kom att tas upp i arméns flotta på ordinarie stat finner vi att 22 av de som konstituerats till officerare finns med i ”arméns flottas tourrulla 1809”.¹⁶⁰ Denna grupp bestod av femton underofficerare, tre kofferdiskeppare, tre kofferdistyrmän och en styrman i ostindiska kompaniet.¹⁶¹ Nämnas bör dock att det endast var styckjunkare Mich. Adr. Ledmarck och flaggkonstapel Johan Fredrik Lilja av de som tjänstgjort som underofficerare innan de konstituerades aldrig haft kofferdianställning.¹⁶²

Att personer med kofferdibakgrund var en tillgång för arméns flotta i krigstid finns det flera konkreta exempel på. Ett av de mest slående var nog den ofrälse kofferdiskepparen Georg Haegart som kom i

¹⁵⁶ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (IV:1) s.168f.

¹⁵⁷ Citerat i *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (VIII) bil. 37.

¹⁵⁸ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁵⁹ Krigsarkivet, Rullor Flottan, Serie 13 a 3, 1796-1814, S06721 3/6, Rulla uppå konstituerade officerare hvilka gjort tjänst vid arméns flotta Stockholms eskader Åhr 1808 1809.

¹⁶⁰ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Rullor Flottan, Serie 13 a 3, 1796-1814, S06721 3/6, Rulla uppå konstituerade officerare hvilka gjort tjänst vid arméns flotta Stockholms eskader Åhr 1808 1809.

¹⁶¹ Krigsarkivet, Rullor Flottan, Serie 13 a 3, 1796-1814, S06721 3/6, Rulla uppå konstituerade officerare hvilka gjort tjänst vid arméns flotta Stockholms eskader Åhr 1808 1809.

tjänst 1789, tilldelades medalj för bataljerna vid Fredrikshamn och Svensksund samt befordrades till underlöjtnant år 1790. Efter kriget återgick underlöjtnant Haegart till sitt värv som kofferdiskeppare för att sedan år 1808 åter anmäla sig till tjänstgöring vid arméns flotta.¹⁶³ I detta sammanhang kan även nämnas att av de tio officerare (alla underlöjtnanter) vid arméns flotta år 1809 som tilldelades medalj under kriget (1808-09) hade inte mindre än åtta haft kofferdianställning innan de kom i tjänst.¹⁶⁴

3.2.1 Slutsatser

Som framgår av ovan presenterade resultat bekräftas Artéus bild av den sociala bakgrundens roll vid nyrekryteringen av officerare i krigs respektive fredstid även om rekryteringen i fred under sengustaviansk tid inte innebar att ofrälse utestängdes från arméns flottas officerskår. Därutöver visar denna undersökning även ett positivt samband mellan kofferdierfarenhet och anställning i krig samt ett negativt samband mellan formell utbildning och anställning i krig. Vad gäller dem som haft kofferdianställning innan tjänsten visar undersökningen att dessa personer var en oundgänglig förstärkning av den ordinarie officerskåren. Arméns flottas behov av officerare översteg vid de möjligheter som fanns att lösa problemet genom befodringar inom organisationen. Undersökningen vid Stockholms eskader visar dock att personer som redan innan konstitueringen var i tjänst vid arméns flotta som underofficerare var överrepresenterade bland dem som efter kriget togs upp på ordinarie stat. Huruvida detta var en medveten favorisering av underofficerarna eller om det berodde på att flertalet kofferdiskeppare och styrmän helt enkelt inte var intresserade av en officersfullmakt framgår ej av undersökningen. Som ovan visats utgjorde konstituerade kofferdiskeppare och styrmän ingalunda någon andra klassens officerare utan representerade i strid snarast spjutspetsen av arméns flottas officerskader. Förklaringen till nedgången i antalet utbildade officerare förklaras främst av de påfrestningar som Krigsakademien utsattes för som ett resultat av krigets behov av befäl. Liknande skäl torde även ligga till grund för minskningen av övriga utbildningar. Under periodens mellankrigstid var utbildningsgraden däremot hög. Anledningen synes vara en kombination av 1783 års krav på sjöofficersexamen och bildandet av Krigsakademien vid Karlberg. Som framgår av rapporter och utmärkelser under 1808-09 års krig hade de tämligen oerfarna kadetterna ofta svårare att göra sig gällande än sina äldre kofferdierfarna kollegor.

¹⁶² Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Rullor Flottan, Serie 13 a 3, 1796-1814, S06721 3/6, Rulla uppå konstituerade officerare hvilka gjort tjenst vid arméns flotta Stockholms eskader Åhr 1808 1809.

¹⁶³ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, s. 341f.

¹⁶⁴ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

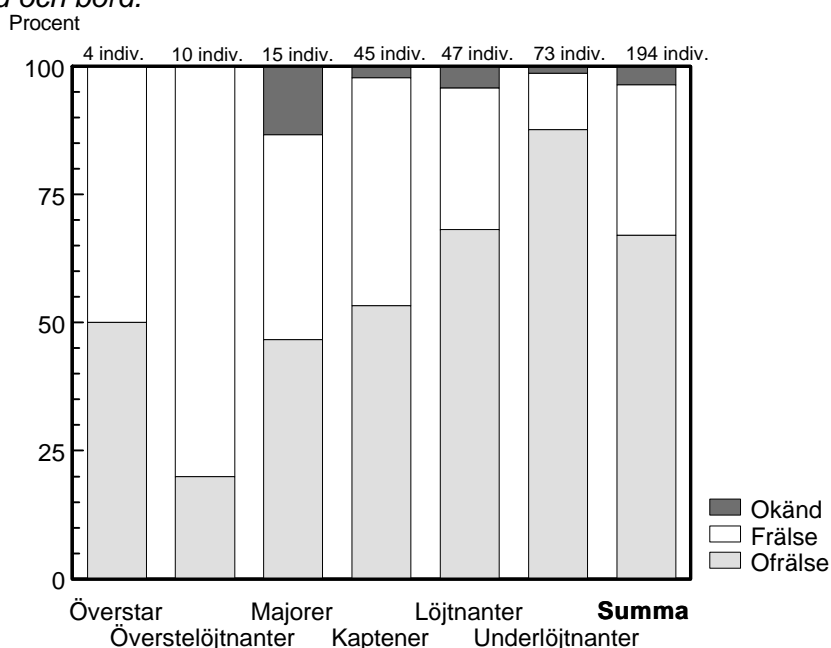
3.3 Karriären

I detta kapitel börjar jag med att ta upp skillnader mellan de olika graderna för att sedan gå över till att jämföra officerare av samma grad men olika kvalifikationer med varandra. Till sist skall jag även sprida lite ljus över de officerare som gjort utrikes krigstjänst.

3.3.1 Skillnader mellan de olika graderna

När det gäller ståndsnivelleringen inom arméns flotta kan den kanske lättast överblickas i form av följande figur:

Fig. 8 *Adliga och ofrälse officerare vid arméns flotta år 1809, uppdelade efter grad och börd.*

Källa: Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

Ser vi till andelen adel respektive ofrälse inom de olika graderna redovisade i fig. 8 kan vi se en ökning av andelen ofrälse officerare ju längre ner i graderna vi kommer (med undantag för förhållandet mellan överstar och överstelöjtnanter). Ett kraftigt steg i denna utveckling kommer mellan överstelöjtnant (20 % ofrälse) och major (minst 47 % ofrälse). Om vi jämför detta förhållande med antalet tjänster som respektive grad innefattar kan vi konstatera att arméns flotta år 1809 hade tio överstelöjtnanter och femton majorer. Skulle det vara fråga om någon form av flaskhals inom organisationen som orsakade ovan nämnda ”steg” torde denna snarare infinna sig i övergången från kapten till major då 45 kaptener ”slogs” om femton majorstjänster. Som synes skiljer sig dock inte andelen ofrälse bland majorerna nämnvärt från andelen bland kaptenerna (minst 53 % ofrälse).¹⁶⁵ En faktor att ta fasta på i detta resonemang är givetvis det faktum att många officerare ofta bytte regemente vid befordran. Enligt

¹⁶⁵ Elgenstierna (1925-36), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Schlegel - Klingspor (1875).

Wirilander var detta vanligt vid denna tid och "...militärlivet utgjorde en ständig följd av steg åt sidan och språng uppåt..." där "befordringar, transporter och tjänstebyten var legio."¹⁶⁶ Detta skulle kunna förklara de ovan nämnda omständigheterna om det nu inte var så att av de 194 officerare som ingår i denna undersökning var det endast 24 officerare som kom från andra delar av krigsmakten (fjorton från örlogsflottan, fem från artilleriet, en från respektive Ölands fricorps, Änkedrottningens regemente, Savolox jägarregemente, Karelska dragonerna och infanteriet). Av dessa hade de flesta transporterats till arméns flotta redan som underofficerare och det finns bara ett exempel på en officer som transporterades vid högre grad än fänrik. (Friherre Axel Klinkowström som så sent som 1809 transporterades från örlogsflottan som kapten.)¹⁶⁷

Om vi tar hänsyn till den s.k. rangordningen kan vi konstatera att i och med 1723 års adelsprivilegier fick adeln ensamrätt till "riksens höga och angelägna ämbeten" (sammanlagt 11 ämbetstitlar), vilket gjorde att gränsen för ofrälse tillträdde till militära tjänster kom att hamna mellan överste och överstelöjtnant. År 1772 ändrades dessa bestämmelser och de högre tjänsterna kom även att omfatta överstelöjtnanter.¹⁶⁸ Adelsprivilegier beskars dock 1789 i och med förenings- och säkerhetsakten och avskaffades principiellt år 1809, vilket gjorde att även ofrälse fick tillträde till dessa tjänster.¹⁶⁹

Den stora skillnaden mellan överstelöjtnanterna och majorerna ligger enligt min mening istället i när officerarna fick den grad de hade år 1809 samt i de bestämmelser för befordran som redovisas nedan.¹⁷⁰ Vad gäller befordringsdatumerna kan vi konstatera att medan endast fyra av de tio överstelöjtnanterna befordrats under kriget (1808-09) var samma siffra för majorerna tretton av femton. Bland dessa befordringar fanns en ofrälse överstelöjtnant och minst fyra ofrälse majorer. Av överstarna var det inte mindre än tre av de fyra överstarna som fick sin grad 1808 och till dessa hörde bl.a. de bägge ofrälse överstarna Brandt och Scharff.¹⁷¹

Om vi ser till bägge flottorna under perioden 1793 till 1813 präglades denna tid av en minskande andel ofrälse bland de högre sjöofficerarna. Från att haft sju ofrälse överstar (av tretton) inom örlogsflottan kunde bägge flottorna år 1813 endast uppvisa tre ofrälse överstar (av elva).¹⁷² Av dessa tillhörde som tidigare nämnts två arméns flotta.

Vad gäller övriga skillnader mellan graderna kan även nämnas att andelen utbildade individerna inom de olika graderna var tämligen likvärdiga med undantag för majorerna där den utbildade andelen uppgick till 73,5 %. De lägsta andelen utbildade officerare stod överstar och överstelöjtnanterna för (50%).¹⁷³

¹⁶⁶ Wirilander (1964), s. 163.

¹⁶⁷ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁶⁸ Elmroth (1962), s. 33.

¹⁶⁹ Carlsson (1973), s. 50f., 82.

¹⁷⁰ För bestämmelserna se s. 35.

¹⁷¹ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁷² Carlsson (1973), s. 110.

¹⁷³ Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

3.3.2 Skillnader i karriären mellan olika officersgrupper

Om vi istället frågar oss hur olika kvalifikationer påverkade en officers karriärmöjligheter vid arméns flotta år 1809 får vi följande resultat:

Tab. 3 *Aritmetiska medelåldern hos olika grupper av officerare vid arméns flotta år 1809.*

Grupp (antal individer)	Officerarnas ålder:			År 1809	Tid från att de blev officer till nuvarande grad	
	När de kom i tjänst ¹	När de blev officer	När de fick nuvarande grad			
Överstar						
frälse	(2)	9,5	21,5	52	56,5	30,5
ofrälse	(2)	19	24,5	63,5	64,5	39
med utbildning	(2)	15	24	60,5	61,5	36,5
utan utbildning	(2)	13,5	22	55	59,5	33
kofferdierfaren	(1)	24	33	75	76	42
ej kofferdierfaren	(3)	11	20	52,5	55,5	32,5
Överstelöjtnanter						
frälse	(8)	12,5	20	50,5	53,5	30,5
ofrälse	(2)	18	31,5	62	64,5	30,5
med utbildning	(5)	13	19	48,5	51	29,5
utan utbildning	(4)	14,5	27	58,5	61,5	31,5
kofferdierfaren	(4)	13,5	24,5	57	60	32,5
ej kofferdierfaren	(5)	14	21	49,5	52	28,5
Majorer						
frälse	(6)	12	16,5	44	44,5	28
ofrälse	(7)	12	19	44	45,5	25
med utbildning	(11)	11,5	18	43,5	44,5	25,5
utan utbildning	(4)	14,5	19	48,5	50,5	29,5
kofferdierfaren	(11)	13,5	19,5	46	47	26,5
ej kofferdierfaren	(4)	10	15,5	42	44	26,5
Kaptener						
frälse	(20)	11,5	17	34	38	17
ofrälse	(24)	13,5	21	39,5	44	18,5
med utbildning	(25)	12	18,5	36	39	17,5
utan utbildning	(15)	13	18,5	37	43	18,5
kofferdierfaren	(29)	12,5	18,5	36,5	40,5	18
ej kofferdierfaren	(11)	10,5	19	36	40,5	17
Löjtnanter						
frälse	(13)	10	17,5	24,5	27,5	7
ofrälse	(32)	12,5	21	28,5	36,5	7,5
med utbildning	(30)	11,5	18	26	29,5	8
utan utbildning	(17)	13,5	24	31	43,5	7
kofferdierfaren	(25)	13	22	30	37,5	8
ej kofferdierfaren	(20)	11,5	19	26	31,5	7
Underlöjtnanter						
frälse	(8)	13,5	22,5	22,5	25,5	—
ofrälse	(64)	18	27	27	32	—
med utbildning	(42)	14	23	23	26,5	—
utan utbildning	(26)	22,5	32,5	33,5	36	—
kofferdierfaren	(46)	19	29	29,5	32,5	0,5
ej kofferdierfaren	(15)	14,5	24	24	26	—

¹Dessa uppgifter inkluderar även ev. inträde i skeppsgosse- eller kadettskola.

Ovan gjorda indelningar består som synes av tre olika motsatspar (sex grupper). Detta gör att flertalet officerare finns med i tre olika grupper (en för vardera social bakgrund, utbildning och kofferdierfarenhet). Anledningen till att summan av de olika motsatsparen inte är densamma beror på att uppgifter vissa fall saknas (se källmaterial i 2.2).

Källa: Elgjenstierna (1925-36 I-IX), Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Schlegel - Klingspor (1875).

Som synes är det en klar skillnad mellan adliga och ofrälse officerare vad gäller ålder. Nästan genomgående (förutom majorer) är den aritmetiska medelåldern för ofrälse mellan sex och nio år högre än för sina adliga kollegor. Skillnaderna i när de bägge grupperna kom i tjänst, blev officer eller fick sin nuvarande grad varierar, men rent allmänt är även dessa siffror till de adliga individernas fördel. Det intressanta i dessa resultat är dock att vad det gäller karriären efter det att individerna fått sin första officersbefattningar, skiljer den sig inte nämnvärt mellan officersgrupperna (bortsett från överstarna). Ser vi till den tid det tog för respektive officersgrupp att vandra från underlöjtnant till den grad de hade 1809, upptäcker vi att det inom den grad där det skiljer mest (majorer) endast skiljer tre år mellan adel och ofrälse. I det specifika fallet är skillnaden till de ofrälse fördel.

Om vi istället ser till de officerare som haft kofferdianställning är de i regel äldre än sina icke handelsresande kollegor. Även här är det vid den första officersbefattningen som åldersskillnaden blir synlig och när det gäller den efterföljande karriären är skillnaderna små (förutom för överstarna och överstelöjtnanterna).¹⁷⁴ Om vi tittar lite närmare på de officerare som gjort kofferdiresor först efter det att de blev officerare kan vi märka att av dessa (78 indiv.) var det 59 % (46 indiv.) som hade sjöofficersexamen. Vid en genomgång av de tjänsteberättelser som finns i arméns flottas tourrulla uppvisar individerna i denna grupp ett liknande karriärsmönster. Efter avlagd sjöofficersexamen och erhållande av en officersbefattning gav man sig ut på kofferdiresa (ofta samma år) och nästan hälften av dessa (43 %, 20 indiv.) gjorde mer än en resa.¹⁷⁵

Den största skillnaden i ålder finner vi dock mellan utbildat och utbildat befäl. Som synes är de officerare som har utbildning i regel betydligt yngre än sina utbildade kollegor (med undantag för överstarna). Det är dock återigen först vid tidpunkten för den första officersbefattningen som åldersskillnaden börjar göra sig gällande. Ser vi till karriären efter första officersbefattningen finner vi att skillnaderna här är något större än vid jämförelsen mellan frälse och ofrälse officerare. När det gäller andelen frälse bland de med formell utbildning uppgår den som tidigare nämnts till 36-37 %.¹⁷⁶

Ett intressant exempel på ett utbildat befäl var major Carl Johan Wirsén. Född 1777, son till ofrälse revisorn Johan Wirsén, kom Carl Johan att redan vid 6 års ålder träda i tjänst som skeppsgosse. 1788 befordrades Wirsén till sergeant och under Gustav III:s ryska krig kom han som trettonåring att bevista slaget vid Svensksund den 9:e Juli 1790. Samma år undergick Wirsén examen i navigation och under åren 1794-95 deltog han vid sjömätningsexpeditioner i finska viken som tjänstgörande vid kartritningskontoret på Sveaborg. 1795 tog sergeant Wirsén även sjöofficersexamen och den 8:e december befordrades han till fänrik.

¹⁷⁴ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁷⁵ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁷⁶ Se 3.1.2, s.21.

Under perioden 1797 - 1800 var fänriken permitterad för kofferdianställning och fr.o.m. 1799 förde han även eget fartyg. 1801 tjänstgjorde den nu till löjtnant befordrade Wirsén på en kanonslup för att sedan åter ta permission under tiden 1802-04 för att idka kofferdisjöfart på Medelhavet.

1807 deltog Carl Johan i striderna i Pommern efter vilka han utnämndes till riddare av svärdsorden.¹⁷⁷ I juni 1808 befordrades Wirsén till kapten och under sommaren deltog han i striderna i den finska skärgården under vilka han vid Sandöström den 18:e augusti "visat mycken drift och flit".¹⁷⁸ Under början av 1809 var kapten Wirsén underställd Västra armén för att sedan i augusti deltaga i operationerna vid Umeälv och Ratan. Den 26:e september 1809 utnämndes Carl Johan Wirsén, 32 år gammal, till major vilket gjorde honom till den yngsta majoren i arméns flotta år 1809.¹⁷⁹

Mot bakgrund av detta kan vi se till befordringsgången inom arméns flotta, vilken styrdes av bestämmelsen att vid tillsättandet av tjänsterna löjtnant till major borde den som var äldst i tjänsten föreslås (förutsatt att personen aktivt sökte tjänsten).¹⁸⁰ Vidare skulle skäl alltid anföras om en yngre officer föreslogs före en äldre.¹⁸¹ Detta till skillnad från tillsättandet av underlöjtnanter, då skicklighet skulle vara det som låg till grund för befordran. Vidare skulle en person som en gång satts på förslag till en officerstjänst inte utan särskilda skäl kunde uteslutas när nästa lediga tjänst skulle tillsättas. Därigenom skulle en person som varit på förslag tre gånger sedan vara självskriven till nästa lediga tjänst.¹⁸²

1700-talets befordringsfrågor präglades av kampen mellan anciennitetens och duglighetens betydelse. I tider av ofred gav krigets krav upphov till större vikt vid skicklighet i befordringsprocessen. Problemet med detta förfarande var att det lätt slog över i godtycklighet, vilket tvingade statsmakten att åter igen poängtera tjänsteårens betydelse vid befordran. Anciennitetsprincipen var i regel till fördel för de officerare, vilka saknade pengar, hög börd eller inflytelserika kontakter. Striden om befordringskriterierna slutade i något av en kompromiss och år 1794 uppmanades regementscheferna att vid befordringsförslagen beakta såväl anciennitet som meriter och duglighet.¹⁸³

När det gäller metoder att främja karriären visade 1700-talets officerare prov på en rad knep för att skynda på befordringstakten. Ett av de viktigaste var utnyttjandet av släktförbindelser, vilket ansågs som något helt naturligt även när det gällde långväga släktskap. Bl.a. kunde tidigare generationers förtjänster tas upp när officerare sattes på förslag till en vakant tjänst.¹⁸⁴ Utöver släkt- och vänskapsförhållanden inom förbandet var även band till tjänstemän inom såväl de centrala ämbetsverken som hovet av vikt. Detta hade sin grund i att det var genom inflytande i dessa kretsar som fördelar vid utnämningarna kunde nås. Vänskapsband upprätthölls genom återkommande resor till Stockholm och

¹⁷⁷ Svärdsorden var en militär förtjänstorden som tillkom år 1748 och efter Serafimer orden var rikets förnämsta orden. Artéus (1982), s. 205f.

¹⁷⁸ Citerat i *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1920 VIII), Bil 37.

¹⁷⁹ Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tournulla 1809.

¹⁸⁰ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 310.

¹⁸¹ Gynther (1863 VIII) s. 19.

¹⁸² *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 310.

¹⁸³ Wirilander (1964), s. 166-173.

det var många officerare som reste "...till Stockholm för att avbörd sig sina bekymmer vid tronens fot."¹⁸⁵ För den som saknade förmåga att själv påverka händelserna i huvudstaden fanns en rad ombud och kommissionärer som var villiga att mot ersättning bevaka en officers intressen. Det var dock inte bara enskilda officerare som använde sig av dessa "lobbyister" utan även regementena hade representanter i Stockholm. Detta mutsystem fick sin största utbredning under den gustavianska tiden och försiggick då utan större hemlighetsmakeri. Systemets omfattning gjorde dock att Konungen ansåg sig tvungen att gripa in och år 1790 förbjöds utbetalningen av dusörer till bl.a. militieexpeditionens tjänstemän. Huruvida detta system fortsatte att fungera i lönnedom är inte känt.¹⁸⁶

Förståelsen av karriärvägarna kompliceras ytterligare genom det faktum att den militära graden inte alltid överensstämde med den lön som en tjänsten gav. En av anledningarna till detta problem var de fluktuationer i officerskårerna som ett krig innebar. Dessa resulterade ofta i ett överskott på officerare i fredstid.¹⁸⁷ Ser vi till arméns flotta år 1809 visar det sig att detta fenomen var något som genomsyrade hela dess officerskår. Av de 194 officerare som finns upptagna i "Arméns flottas tourrulla 1809" är det inte fler än 62 officerare som har en lön som överensstämde med deras karaktär (grad).¹⁸⁸

Vad gäller lönerna för överstar, överstelöjtnanter och majorer kan nämnas att det inom den indelta armén rådande systemet att regementsofficerare förutom sin stabslön också hade lön som kompanichef¹⁸⁹ inom arméns flotta, enligt min mening, motsvarades av de konsekvenser som det s.k. passvolanssystemet förde med sig. Passevolans innebar att rust- och rotehållares underhållsskyldigheter övergick till att utgöra kontanta avgifter. Dessa medel användes sedan till olika former av militär verksamhet.¹⁹⁰ För arméns flottas del gick dessa pengar till rustandet av marinärkompanier. Detta system innebar att kompanichefen (mot ersättning) själv skulle värva och utrusta sitt kompani. I dessa åtagande ingick bl.a. att vid mönstring fick inte fler än tre till fyra nummer vara vakanta och inom tre år skulle varje ny karl i kompaniet kunna uppvisa godkända färdigheter i infanteriexercisen. Den kompanichef som inte uppfyllde dessa krav förlorade sitt kompani till någon yngre officer. Som regel skulle stationschefen själv inte tillåtas sätta upp något kompani.¹⁹¹ Ser vi till vilka officerare vid arméns flotta som år 1809 hade lön från kompanier finner vi dock att bland dessa återfanns samtliga överstar, överstelöjtnanter samt elva av de femton majorerna och endast fem av de 45 kaptenerna.¹⁹²

Utöver ovan stående faktorer kom även det s.k. ackordssystemet att påverka officerarnas karriär. Detta system innebar att den tillträdande officeren helt enkelt köpte tjänsten av sin företrädare. Systemet byggde på att statliga tjänster uppfattades som en förläning vilken kunde köpas och säljas. En av

¹⁸⁴ Wirilander (1964), s. 174f.

¹⁸⁵ Ibid., s. 177.

¹⁸⁶ Ibid., s. 178-182.

¹⁸⁷ Ibid., s. 185.

¹⁸⁸ Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹⁸⁹ Wirilander (1964), 14ff.

¹⁹⁰ Carlsson (1970), s. 175.

¹⁹¹ Nikula (1933), s. 209.

¹⁹² Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

fördelarna med systemet var att ålderstigna officerare kunde lämna plats för yngre förmågor utan att bli lottlösa. Denna funktion förstärktes av det faktum att ackord inte betalades ut vid dödsfall, vilket gjorde att äldre officerare måste ta avsked för att inte riskera att lämna sina arvingar utblottade.¹⁹³ Vad gäller ackordssystemet inom arméns flotta kom det i bruk först efter 1765/66 års riksdags och ackordssummorna fastställdes då till samma belopp som inom artilleriet.¹⁹⁴ Fr.o.m. 1795 kom arméns flottas officerare att på egen begäran inordna sig under arméns ackordsreglemente. Denna ordning varade fram till flottornas sammanslagning.¹⁹⁵

3.3.3 Utrikes krigstjänst

Utöver tre månaders semester per år kunde officerare i flottan beviljas permission för kofferdianställningar eller utrikes krigstjänst genom ansökan hos Konungen genom sin befälhavare. För att beviljas permission skulle en officerare före avresan ge rapport om var han skulle vistas under ledigheten. Därefter var officeren även tvungen att varje år avlägga rapport för att befälhavaren skulle veta hur officeren kunde nås brevleddes. Om den permitterade var i främmande krigsmakts tjänst skulle även aktuell tjänstegrad rapporteras.

Om en officer överskred permissionstiden borde detta enligt gällande bestämmelser medelas genom annons i posttidningarna och om den permitterade officeren trots detta inte inställde sig inom sex månader avskrevs han ur rullorna.¹⁹⁶ Ett exempel på detta var den ofrälse Jon Oliwelöf som föddes år 1764 och femton år senare konstituerades till fänrik vid Ölands fricorps. Nästkommande år (1790) beordrades han till tjänst vid arméns flotta och erhöll där fänriks fullmakt år 1791. Därefter beviljades Oliwelöf permission för att bedriva sjöfart och år 1805 avfördes han ur arméns flottas ancenitetsrulla enligt ovan nämnda bestämmelse. 1808 konstituerades han åter till underlöjtnant och förde under kriget såväl kanonslup som galär. Vad gäller touren fick underlöjtnant Olifwelöf trots att han blivit avförd räkna tour från 1790.¹⁹⁷ Att en officer på detta sätt kunde återfå förlorad tour var enligt bestämmelserna möjligt endast när särskilda skäl förelåg.¹⁹⁸

Mot bakgrund av detta samt de uppgifter som Oscar Nikula och Kaarlo Wirilander framför (se forskningsläget 1.4.3) kan vi fråga oss hur omfattande tjänstgörandet i andra länders arméer bland arméns flottas officerare var. Enligt ”Arméns flottas tourrulla år 1809” var det 24 av de 194 officerarna i rullan som gjort utrikes krigstjänst. Av dessa var det elva som gjort engelsk tjänst, sju som gjort holländsk och vardera tre som gjort fransk och preussisk tjänst. Om vi tittar lite närmare på dessa officerare som grupp upptäcker vi att nästan varannan officer (elva indiv.) kom ur frälset och två av tre

¹⁹³ Wirilander (1964), s 243.

¹⁹⁴ Nikula (1933), s.226f.

¹⁹⁵ Gynther (1851 I), s. 398.

¹⁹⁶ Gynther (1859 VI), s. 139-145.

¹⁹⁷ Elgenstierna (1925-36), Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Schlegel - Klingspor (1875).

¹⁹⁸ Gynther (1863 VIII), s. 102.

officerare hade formell militär utbildning. När det gäller kofferdianställningar hade så många som tre av fyra av de officerare som gjort utrikes krigstjänst även deltagit i olika handelsresor. Vid en jämförelse av genomsnittsålder mellan överstelöjtnanter och kaptener som gjort utrikes krigstjänst och övriga överstelöjtnanter och kaptener visade det sig att även om de förstnämnda var några år yngre var den aritmetiska medelåldern för dessa grupper densamma som för frälse överstelöjtnanter och kaptener.¹⁹⁹

En intressant del av de officerare som gjort utrikes krigstjänst utgör underlöjtnanterna (sex indiv.), vilka hade det gemensamt att de alla var ofrälse och redan innan de blev officerare gjort tjänst i främmande krigsmakt (engelska flottan). Av dessa officerare hade även samtliga haft kofferdianställningar. Om vi jämför denna grupp med hela populationen underlöjtnanter, kan vi märka att de officerare som gjort utrikes krigstjänst i genomsnitt (aritmetiskt medelvärde) var tre år äldre än övriga underlöjtnanter. Ett färgstarkt individ inom denna grupp var den ofrälse underlöjtnanten Henric Murck. Född på Rügen 1763 började Henric Murck redan som fjortonåring att från Stralsund idka kofferdi. År 1793 antogs sedan Murck som styrman i engelsk tjänst och på fregatten Boston kom han under 1793-94 att ha ”Bewistadt åtskillige segerrika affairer mot Fransoserna”. 1795 förde han amerikanskt kofferdifartyg från New York på både Västindien och Guinea och år 1800 var Henric Murck åter i tjänst (nu som förste löjtnant) i engelska flottan. Under denna tjänstgöringsperiod deltog han ännu en gång i strider mot franska fartyg. 1801 var Anders Murck åter i Stralsund och undervisade där i såväl navigation som det engelska språket. I och med striderna i Pommern kom Murck att konstitueras som underlöjtnant i arméns flotta år 1806 och som sådan bevistade han kampanjen i Stralsund, varefter han fick sin grad konfirmerad. Under 1808-09 års krig benådades underlöjtnant Murck med guldmedalj för tapperhet till sjöss efter att den 1:e januari 1809 ensam ha attackerat fyra danska kapare.²⁰⁰

När det gäller tjänst i den franska krigsmakten var Kaptén Anders Silfwius den av officerarna vid arméns flotta år 1809 som sist tjänstgjort under fransk flagg. Den ofrälse Anders Silfwius var född 1773 och hade under åren 1785-89 haft kofferdianställning. 1789 antogs han som kadett i Karlskrona och 1790 deltog han i slaget vid Svensksund. Därefter återgick den nyblivne officeren Silfwius till att idka kofferdi under åren 1791-94. 1796 undergick Anders Silfwius sjöofficersexamen och samma år beviljades han permission för att gå i utrikes tjänst som löjtnant på ett franskt linjeskepp. 1797 bevistade han bataljen mot engelska flottan i Brune Bank, varefter han lämnade franska flottan. Efter permissionen fortsatte den nu till löjtnant beförade Anders Silfwius sina kofferdiressor tills han den 19:e mars 1808 tillfångatogs av en dansk kapare. Denna fångenskap varade fram till i augusti månad

¹⁹⁹ Elgenstierna (1925-36), Kleberg (1934 III), s. 198, Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809, Schlegel - Klingspor (1875).

²⁰⁰ Elgenstierna (1925-36), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809 s. 370f., Schlegel - Klingspor (1875).

samma år då han av egen kraft lyckades återvända till fäderneslandet. Vid hemkomsten avlades rapport och resten av kriget tjänstgjorde Anders Silfwius på västkusten som kapten vid arméns flotta.²⁰¹

3.3.4 Slutsatser

Undersökningen visar att inom arméns flotta var ingen grad utom räckhåll för de ofrälse grupperna år 1809. Vad gäller frälsets dominans gick dock en gräns vid major. Detta bekräftas av såväl regelverket bakom befordringarna (ancenitetsförfarandet) som den aktuella personalsammansättningen inom vapnet. Att tjänsteårens betydelse vid befordran över major inte i samma utsträckning som i de lägre graderna gjorde sig gällande framgår av de jämförelsevis korta tjänstgöringstiderna bland överstar och överstelöjtnanter.

Vad gäller skillnader i ålder vid första officersbeställningen visar sig såväl adlig titel som utbildning vara en tillgång medan kofferdierfarenhet inte verkar ha givit några direkta fördelar. Att kofferditjänst tillsynes inte skattades lika högt skulle kunna förklaras med att i denna grupp återfinns flertalet av de personer som i övrigt inte ägde de för officerskarriären fördelaktiga kvaliteterna (adlig titel och formell utbildning). Intressant är dock att inte ens denna grupp skiljer sig nämnvärt från övriga grupper inom officersskåren vad gäller karriären efter det att de nått sin första officersbeställning. Huruvida ackordssystemet påverkade befordringsgången är för denna undersökning okänt, men som synes har den inte lyckats rubba ovan nämnda befordringsgång, eftersom karriären efter första officersbeställningen tycks vara likartad inom alla grupper.

Det privilegium som adelmän hade att påskynda sin karriär genom utrikes krigstjänst, ser man få spår av bland de officerare vid arméns flottas officerskår år 1809 som hade denna erfarenhet. De underlöjtnanter som gjorde sådan tjänst var ofrälse och framstår mer som legosoldater än som karriärshungriga officerare. Vad gäller dem som gick i utrikes krigstjänst efter det att de blivit officerare, synes sådan verksamhet inte ha fungerat som något substitut för utbildning eller andra kvalifikationer i kampen om högre befattningar. Mot bakgrund av detta vill jag påstå att utrikes krigstjänst inte främst var någon genväg till de högre grader inom arméns flotta under denna period.

²⁰¹ Elgenstierna (1925-36), Krigsarkivet, Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourolla 1809, Schlegel - Klingspor (1875).

4 DISKUSSION

Efter den genomförda undersökningen växer en bild fram av utvecklingen inom arméns flottas officerskår under sengustaviansk tid. Efter Gustaf III:s ryska krig var det ofrälse inslaget inom officerskåren det högsta någonsin tidigare. Under den därefter följande fredsperioden återtog dock det frälseståndet en stor del av den mark det förlorat under kriget. Anledningen till detta var främst tillflödet av kadetter efter bildandet av krigsakademien vid Karlberg. Skolans kadetter, vilka till övervägande del kom ur frälset, fungerade därvid såsom en adlig injektion i den i övrigt av ofrälse grupper genomsyrate officerskåren vid arméns flotta. Denna trend bröts först i och med krigsutbrottet 1808. Återigen kom arméns flottas officerskår genom hastig utbyggnad att få ett kraftigt tillskott av konstituerade ofrälse kofferdiskeppare och underofficerare samtidigt som strömmen av kadetter från Karlberg näst intill upphörde. De kofferdierfarna befäl visade sig vara en ovärderlig resurs vid rikets försvar och även om endast en anmärkningsvärt liten del av de kofferdiskeppare och styrmän som deltog i 1808-09 års strider infördes på ordinarie stat. kom denna grupp att på nytt ändra ståndssammansättningen inom vapnets officerskår. År 1809 nådde det ofrälse inslaget inom arméns flottas officerskår på nytt en rekordnotering. Det konstateras således att under sengustaviansk tid hade kofferdiskeppare och styrmän, som saknade de i fredstid fördelaktiga kvalifikationerna frälse titel och sjöofficersexamen, i krig större möjligheter att nå en officersbeställning inom arméns flotta. För även om långt ifrån alla av dessa officerare fick sina fullmakter konfirmerade efter kriget, bidrog gruppen ändå till att arméns flotta fick en större del ofrälse officerare.

Sammanställningen av officerskåren vid arméns flotta under sengustaviansk tid kan illustreras genom att skissa tre olika typer av officerare. Dessa är givetvis bara ”prototyper” i den mängd av karaktärer som utgjorde arméns flottas officerskår under denna period.

Den första har jag valt att kalla *Den driftige officeren*. Han förekom inom såväl de adliga som de ofrälse delarna av officerskåren och hade ofta sjöofficersexamen. De kunskap han inhämtat som sjöofficer kunde han använda till att tidvis ta kofferdianställningar eller göra utrikes krigstjänst. Ett exempel på en sådan officer var den ovan nämnde Carl Johan Wirsén. Den andra typen har jag valt att kalla *Sjöfarare och reservofficer*. Denne officer var företrädesvis en kofferdiskeppare eller styrman som i orostider ställde sig till arméns flottas förfogande. Han var ofta ofrälse och tillbringade mer tid i kofferdianställningar än i kronans tjänst. Under de fredsperioder då han var i tjänst var det inte ovanligt att han tog sjöofficersexamen och han var heller inte främmande för att ta tjänst i främmande krigsmakters flottor. Exempel på denna typ av officerare är de två ovan nämnda Henric Murck och Georg Haegart. Den tredje officerstypen kan benämnas *Den oerfarne kadetten*. Han kom ofta direkt från Karlberg och saknade mestadels erfarenhet av kofferdianställningar. Vanligtvis kom han ur det frälseståndet och hans ungdom och begränsade erfarenhet gjorde att han under 1808-09 års krig sällan fick några utmärkelser.

5 AVSLUTANDE KOMMENTAR

Som framgår av denna uppsats har jag valt att ge en samlad bild av officerskåren vid arméns flotta under sengustaviansk tid, vilket gör att många intressanta frågor fortfarande är obesvarade. Vad gäller utbildning har jag exempelvis begränsat mig till formella examina och kadettutbildning utan att kunna gå in på övningsfrekvensen och beträffande den sociala bakgrunden har endast gjorts skillnad mellan adel och ofrälse. En fortsatt studie skulle därvid kunna ägnas den ofrälse gruppens sammansättning. Kofferdianställningarna bildar även de ett område där undersökningen kan fördjupas. Väsentligt är att få reda på varför kofferdierfarenhet inte hade någon större positiv inverkan på officerskarriären. Mot bakgrund av detta kan vi fråga oss varför många officerare som ägde andra fördelaktigare kvalifikationer, såsom frälse bakgrund och sjöofficersutbildning tog kofferdianställningar? Var det som Nikula påpekar bristen på övningsmöjligheter som gjorde att officerarna letade sig ut i den civila sektorn, eller fanns det andra skäl? Mycket talar för att det kunde vara ekonomiska överväganden då officeren sannorlikt tjänade mer inom den civila sjöfarten.²⁰² Vidare kan vi även fråga oss varför kofferdiskeppare och styrmän i så stor utsträckning anställdes vid krigsmakten i tider av ofred trots att utsikterna att nå en officersbeställning var små. Var det frågan om någon form av tvångsinkallning eller kom de kofferdianställda, p.g.a. den minskade handelstrafik som ett krig förde med sig, att söka sig till krigsmakten för att undvika arbetslöshet?

Utöver de i uppsatsen behandlade frågorna vill jag även ta upp en del andra frågor som uppkommit under arbetets gång. Den påvisade militära inblandningen i de dramatiska händelserna under gustaviansk tid visar att arméns flottas agerande vid de aktuella händelserna (1772, 1788 och 1809) skiljer sig från varandra.²⁰³ Huruvida detta var resultatet av ett avtagande politisk engagemang inom officerskåren är en intressant fråga. Speciellt intressant är hur den, i samband med Anjalaförbundet sommaren 1788, krigsovilliga officerskåren inom skärgårdsflottan, fram till 1790 kunde förvandlas till den drivande kraften i krigsansträngningarna vid Svensksund. Flottornas styrelse efter Gustav III:s ryska krig är även det en område som borde ägnas mer uppmärksamhet. En fråga av särskilt intresse i detta hänseende är om arméns flotta kunde dra nytta av de framgångar den skördat under kriget vid omstruktureringarna av flottornas ledning.

Till sist vill jag ta upp skeppsgosseskolans betydelse som ståndsutjämnande institution. Intressant i detta sammanhang är i vilken utsträckning skeppsgosseskolans elever som vanligtvis kom från underofficers- och manskapsfamiljer i sin fortsatta karriär stannade i underofficersgraderna eller gick vidare till officerskåren.

²⁰² Norman (1996:b), s. 1.

²⁰³ Se s. 3f., 8.

TABELL- OCH FIGURFÖRTECKNING

Tab. 1	Adliga och ofrälse officerare av Svenska eskadern av arméns flotta vid Stockholms station under den gustavianska tiden.	s. 20
Tab. 2	Personer som under åren 1808-09 konstituerats till officerare vid Stockholms eskader av arméns flotta, uppdelade efter tidigare sysselsättning.	s. 30
Tab. 3	Aritmetiska medelåldern hos olika grupper av officerare vid arméns flotta år 1809.	s. 34
Fig. 1.	Arméns flottas bemanning. Principskiss över organisationens manskaps- och befälsstrukturer med möjliga karriärvägar.	s. 18
Fig. 2	Adliga och ofrälse officerare inom den svenska krigsmakten runt år 1810, uppdelade efter vapenslag och område.	s. 19
Fig. 3	Utbildningsgraden bland arméns flottas officerare år 1809.	s. 21
Fig. 4	Andelen individer bland 1809 års officerare vid arméns flotta som haft kofferdianställningar.	s. 24
Fig. 5	Adliga och ofrälse officerare vid arméns flotta år 1809, uppdelade efter börd och det år individerna fick en officersgrad.	s. 26
Fig. 6	Officerarna vid arméns flotta år 1809, uppdelade efter utbildning och det år de fick en officersgrad.	s. 27
Fig. 7	Officerare vid arméns flotta år 1809, uppdelade med hänsyn till kofferdianställning och det år individerna fick en officersgrad.	s. 29
Fig. 8	Adliga och ofrälse officerare vid arméns flotta år 1809, uppdelade efter grad och börd.	s. 32

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR**Krigsarkivet**

Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809

Rullor Flottan, Serie 13 a 3, 1796-1814, S06721 3/6, Rulla uppå konstituerade officerare vilka gjort tjänst vid arméns flotta Stockholms eskader Åhr 1808 1809

TRYCKTA KÄLLOR

Stockholms stads calender årg. 1793, 1805, 1809

LITTERATUR

Artéus, Gunnar (1982), *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*. Stockholm

Börjeson, Hjalmar (1942), *Örlogsflottans officerare 1700 - 1799*.

Carlsson, Sten (1944), *Gustaf IV Adolfs fall*. Lund

— (1973), *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865*. Lund

— (1970), *Svensk historia 2*. Stockholm

Danielson Kalmari, J. R. (1926), *Finland under gustavianska tiden*. Stockholm

Elgenstierna, Gustaf (1925-36), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor. 1-9*. Stockholm

Elmroth, Ingvar (1962), *Nyrekrytering till de högre ämbetena 1720-1809*. Lund

- Ericson, Lars (1992), "Krigsakademiens tillkomst och första tid 1792-1819" i Erik Norberg (ed.), *Karlberg Slott och Skola*. Västervik.
- Glete, Jan (1992), "Kriget till sjöss 1788-90" i Gunnar Artéus (ed.), *Gustav III:s ryska krig*. Västervik.
- Gynther, S.W. (1851, 1859, 1863) *Författningssamling för Kongl. Maj:ts flotta*. I, VI, VIII. Hernösand.
- Hulthander, Carl (1892), *Biografiska anteckningar från Carlberg 1792-1892*. Stockholm
- Högberg, Staffan (1969), *Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet*. Lund.
- Kleen, C.W. - Björn, E.H.K:son (1927), *Sveriges försvar I*. Stockholm.
- Kleberg, Johan (1934), *Amiralitetskollegium - Marinförvaltningen. Biografiska anteckningar 1634-1934. Svenska ämbetsverk 3*. Stockholm.
- Kreuger, Johan Henrik(1845), *Kort framställning af svenska skärgårdsflottans bedrifter*. Stockholm
- Mankell, Julius (1855), *Studier öfver svenska skärgårdsflottans historia, krigssätt och användande vid Sveriges försvar*. Stockholm
- Munthe, Arnold (1923), *Svenska sjöhjältar*, VII:6. Stockholm
- Nikula, Oscar (1933), *Svenska skärgårdsflottan 1756-1791*. Helsingfors
- Nordensvan, Otto (1908), *1808 Synpunkter och betraktelser*. Stockholm
- Norman, Hans (1989), "Närkingar under Napoleonkrigen. Örebro läns förband under brytningsskedet 1805-1814" i Lars Otto Berg, Sören Klingnéus, Hans Norman (ed.), *Närke i krig och fred*. Kumla
- (1996:a), "Officerarna vid Närke-Värmlands regemente och Livregementets husarkår 1809", (Opubl. uppsats. Historiska institutionen, Uppsala Universitet). Uppsala
- (1996:b), "Skärgårdsflottan i det svenska samhället" (Opubl. uppsats. Historiska institutionen, Uppsala Universitet). Uppsala
- Odhner, C.T. (1905), *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*. Stockholm
- Schlegel, Bernhard - Klingspor, Carl Arvid (1875), *Den med sköldebref förlänade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor*. Stockholm
- Sjöstrand, Wilhelm (1941), *Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till 1792*. Uppsala
- (1937), *Kadettskolan i Karlskrona 1756-1792*. Karlskrona
- Sveriges krig åren 1808 och 1809, I, IV, VIII*. (1890, 1905, 1921) utgivet av Generalstabens historiska avdelning.
- Wallström, Erik (1996), "Manskap och befäl inom arméns flotta" (Opubl. B-seminarieuppsats. Historiska institutionen, Uppsala universitet). Uppsala
- Wirilander, Kaarlo (1964), *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*. Stockholm
- Östergren, Margareta (1988), "Skeppsholmens fattigskola och skeppsgosseskola 1792-1826", *Forum Navale*, 44